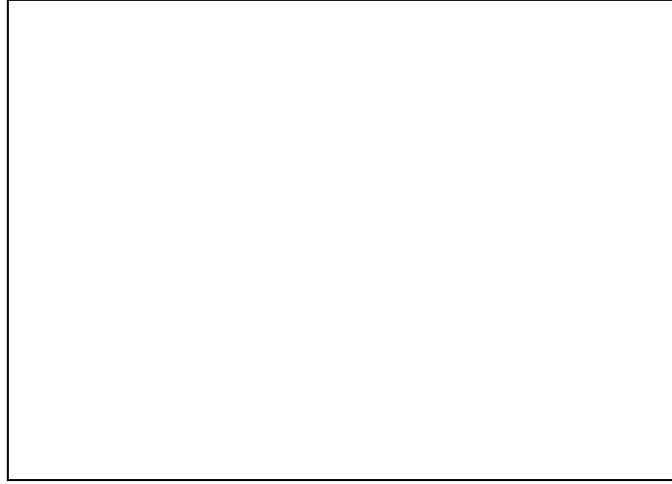

BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ SOSYAL POLİTİKA FORUMU

ARAŞTIRMA RAPORU
RESEARCH PAPERS

BEBEK-İSTANBUL

**İKİ YOKSULLUK YAKLAŞIMI:
A.SEN'İN YAPABİLİRLİKTE YOKSUNLUK
TEORİSİ VE TOPLUMSAL DIŞLANMA
ÇERÇEVESİNİN KARŞILAŞTIRMASI**

L. Demet Yuncu

Bu rapor Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde Prof. Dr. Gürol Irzık, Prof.Dr. Ayşe Buğra ve Zeynep Davran gözetiminde gerçekleştirilen yüksek lisans tez çalışmasına dayanmaktadır.

GİRİŞ

Bu çalışmada, güncel yoksulluk tartışmalarında etkili olan iki yaklaşıma – *yapabilirlikten yoksunluk* ve *toplumsal dışlanma* yaklaşımına – değineceğim. Öncelikle, iki yaklaşımın yoksulluğun doğasıyla ilgili farklı kavramsal araçlara başvurduklarını ve farklı normatif zeminlere dayandıklarını göstermeye çalışacağım. Başka bir deyişle amacım, yoksulluğun farklı sorunsallaştırılma şekillerine dikkat çekerek, bu yaklaşımlarda varsayılan toplumsal düzen ve normatif temellerin bu farkı nasıl yansıttığını gösterebilmek.

Kısaca, *yapabilirlikten yoksunluk* yaklaşımı, yoksulluğu “insanca bir hayat yaşayabilmek için gerekli olan temel *yapabilirliklerden yoksun olma*”¹ olarak tanımlamaktadır. Burada gelir veya fayda yerine birey özgürlüğü vurgulanmaktadır. Öte yandan, *toplumsal dışlanma* kavramı özellikle Avrupa’daki güncel siyasi tartışmalar ve toplumsal eşitsizlik araştırmalarında önemli bir yer tutmaktadır. *Toplumsal dışlanma* yaklaşımı ait olmayı ve katılımı engelleyen toplumsal, politik ve ekonomik süreçlere dikkat çeker. Bunun yanı sıra, toplumsal bütünleşme ve toplumun bir arada durmasını sağlayan bağların neler olduğu üzerinde durmaktadır. A.Sen “ *Toplumsal Dışlanma: Kavram, Uygulama ve İnceleme*” adlı makalesinde, *toplumsal dışlanma* yaklaşımı ile Adam Smith’in “(yoksulluğu nedeniyle) utanmadan toplum hayatına katılabilme” kabiliyeti arasında benzerlik kurar ve *toplumsal dışlanma* yaklaşımının *yapabilirlik* yaklaşımı içinde ele alınarak daha iyi anlaşılabileceğini iddia eder². Yani Sen’ e göre *yapabilirlikten yoksunluk* çerçevesi, *toplumsal dışlanma* yaklaşımını – dışarıda hiçbir şey bırakmadan – kapsamaktadır. Sen için *toplumsal dışlanma* söylemine ihtiyaç olup olmadığını belirleyecek olan şey yoksunluğa yol açan nedenlerin doğasıdır. Bu durumda, *toplumsal dışlanma* kendi başına bir yoksulluk kavramı değildir;

---

¹ Sen (2000b), p.5

² Ibid., p.2

yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımının ortaya koyabileceğinden daha farklı bir bakış açısı ortaya koymaz.

Bu çalışmada “yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı toplumsal dışlanma yaklaşımını kapsar mı?” sorusuna cevap vermeye çalışacağım. Bunu yapabilmek için öncelikle bu iki yaklaşımı açıklayacağım. Yapabilirlik yaklaşımının iki temel ögesi; yapabilirlikler (capabilities) ve işlevlere (functionings)* değineceğim. Bir değerlendirme alanının (evaluative space)³ kuruluşunda bu iki temel ögeye ve toplumsal özelliklere atfedilen rollerin ne olduğunu aydınlatmaya çalışacağım. Değerlendirme alanının oluşturulmasında kurucu mu yoksa araçsal bir role mi sahipler? Kısaca, bu rollerin metodolojik bireycilik ve bütüncülük için önemine değineceğim. Daha sonra, toplumsal dışlanma yaklaşımının en etkili üç paradigmasını – dayanışma (solidarity), uzmanlaşma (specialization) ve monopol (monopoly)– anlatacağım. Burada esas amacım, her paradigmanın yansıttığı farklı politik ve teorik angajmanları ortaya koymak. Daha sonra iki yaklaşımı karşılaştırabilmek için, toplumsal dışlanma yaklaşımında, sosyo-ekonomik yapı, kurumlar ve toplumsal özelliklere atfedilen rolün ne olduğuna bakacağım.

İkinci bölümde, Sen’in yapabilirlik yaklaşımının toplumsal dışlanma yaklaşımını kapsadığına ilişkin argümanını iki farklı eksende inceleyeceğim. İlki, her iki yaklaşımı varsaydıkları toplumsal düzen anlayışı açısından değerlendirmek. Sen’in, Adam Smith’e yaptığı atıflardan faydalanarak, bireysel yoksunluklarla ilgili bir kaygının toplumsal bağların çözülmesine

---

* İşlevler bir kişinin yapmaya ya da olmaya değer verdiği şeyleri yansıtır. Yapabilirlikler ise, kişinin ulaşmasının mümkün olduğu alternatif işlev bileşimlerini anlatır. Daha sonraki bölümlerde açıklanacağı gibi yapabilirlik bir tür özgürlüktür; kişinin farklı hayatlar yaşayabilme, farklı etkinliklerde bulunabilme özgürlüğünü ifade eder.

³ Bu alan, refahın hangi kriterler göz önünde bulundurularak değerlendirildiğini belirtir. Örneğin, Sen “neyin eşitliği?” diye sorarak, eşitliğin hangi kriterlere göre değerlendirileceğini sormaktadır. Başka bir deyişle, değerlendirme alanını oluşturacak öğeler nelerdir? Sen, bireysel fayda veya öncelikli mal ve hizmetlerin eşitliği ölçmek için uygun olmadığını belirtir ve eşitliğin yapabilirlikler alanında ölçülmesi gerektiğini ifade eder.

ilişkin bir kaygıya zorunlu olarak yol açmadığını göstermeye çalışacağım. İkinci eksen, toplumsal dışlanmanın bir süreç olma özelliği. Bu özellik, toplumun bazı insanları sistematik olarak gereksizleştiren dinamik süreçlerine işaret etmektedir. Burada amacım dışlanmanın bir süreç olarak ele alınmasının aksi takdirde göz ardı edilebilecek ne gibi sorular ortaya koyduğunu göstermek olacak.

Toplumsal dışlanma literatüründe, eşitsizlikler sonucunda ortaya çıkan kutuplaşma, toplumsal dışlanmanın tanımlayıcı bir ögesi olarak kabul edilmektedir. Üçüncü bölümde, her iki yaklaşımı eşitsizliğe attedikleri rol açısından değerlendireceğim. Yapabilirlik yaklaşımı özellikle toplumun büyük kesiminin yoksullukla savaştığı azgelişmiş ülkelerdeki sorunları aydınlatmak için geliştirilmiştir. Öte yandan, toplumsal dışlanma yaklaşımı 1970 sonlarında zengin ülkelerde de ortaya çıkan yapısal dışlama süreçlerine dikkat çekmektedir. Göstermeye çalışacağım gibi bu fark, eşitsizlik kavramının her iki teoride oynadığı rolde de farklılık yaratır. Toplumsal dışlanma yaklaşımı, en üst ve en alt sosyal sınıflar arasındaki göreceli yoksunluktan hareket eder ve bu iki sınıfın koşullarının birbiriyle ilişkili olduğuna dikkat çeker. Öte yandan yapabilirlikler, yoksunluğun farklı boyutları konusunda aydınlatıcı olsalar da, tüm toplumu etkileyen eşitsizlikler konusunda eşit derecede açıklayıcı değildirler.

Son bölümde iki yaklaşımın farklı normatif boyutlarını ele alacağım. İlk olarak, Marshall'ın vatandaşlık statüsü anlayışının tarihsel yerine normatif bir yorumunu önerecek ve bunu toplumsal dışlanma yaklaşımı ile özdeşleştirmeye çalışacağım. Bu yorum, vatandaşlık statüsünün bütünleşmeyi sağlayan bir toplumsal bağ olarak anlaşılmasını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra göstermeye çalışacağım gibi, vatandaşlık statüsü, sosyal politika ve sosyal yardım taleplerinin *nasıl* anlaşılması gerektiği ile ilgili normatif bir zemin oluşturur. Bu zemin sosyal politikaların geçici, isteğe bağlı ve hayır işi olarak görülmesini dışlamaktadır. Böylece,

bir hak zeminini zorunlu olarak içeren toplumsal dışlanma yaklaşımı, yoksulluğu politik bir sorun olarak ortaya koymaktadır.

Son olarak, bu görüşlerin yapabilirlik yaklaşımı ile nasıl ilişkili olduğunu göstermek için, bir hakkın cismi ve normatif şekli arasında bir ayrım yapacağım. İlki hakkın içeriğini (sağlıklı olmak, eğitilmiş olmak vb.) belirlerken, diğeri yardım taleplerinin *nasıl* anlaşılması gerektiğini ortaya koyar. Bu ayrım ile göstermeye çalışacağım şey şu olacak: Yapabilirlikler hakların içeriğini oluştursa da, hak kavramının niteliği gereği içerdiği normatif şekle sahip değildirler. Buradan hareketle, toplumsal dışlanma yaklaşımının zorunlu bir ögesi olan bu normatif boyutun, yapabilirlik yaklaşımının zorunlu bir ögesi olmadığını söyleyebiliriz. Tüm bunlar göz önünde bulundurularak ilk başta yöneltilen soruya cevaben toplumsal dışlanmanın yapabilirlik yaklaşımından farklı boyutlar ve açılımlar sağlayan bir yaklaşım olduğunu söylemek mümkün gibi görünüyor.

I. İki Yoksulluk Yaklaşımı: Yapabilirlikten Yoksunluk ve Toplumsal Dışlanma

1.1 Yapabilirlikten Yoksunluk

A.Sen tarafından geliştirilen yapabilirlikten yoksunluk teorisi, yoksulluğun anlaşılmasında yeni bir çerçeve ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Sen, yoksulluğu “genel kabul gören bir hayatın gerektirdiği asgari ihtiyaçlar için gerekli gelir düzeyine sahip olmamak”⁴ şeklinde tanımlayan geleneksel görüşlerin aksine, yoksulluğu anlamak için insanların “ne yapıp yapamadıkları ve ne olup olmadıklarına”⁵ bakılması gerektiğini savunmaktadır.

Bu yaklaşımda yoksulluk, standart yoksulluk ölçütü olan gelir düzeyi yerine “kabul edilebilir bir hayat düzeyine ulaşmak için gerekli temel yapabilirliklerden yoksun olma”⁶ olarak tanımlanmaktadır. Gelir düzeyinin temel odak noktası olarak kabul edilmemesi, gelirin yoksulluk üzerindeki etkisinin yadsındığı anlamına gelmez. Ancak gelir düzeyi, yapabilirlikten yoksunluk yani gerçek yoksulluk üzerinde etkin olan faktörlerden sadece biridir. Yapabilirlik yaklaşımının gücü, gelir ve servet düzeyinin, kişinin refahını anlamak için yeterli olmadığı fikrinde yatmaktadır. A.Sen yoksulluğun doğasının anlaşılabilmesi için eylemlilik ve aktivite fikrine odaklanan bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu görüş, gelirin kendi içinde bir amaç olamayacağı, kişinin refahı için ancak bir araç olabileceğini savunan Aristotelesçi bir perspektifi benimser: “Servet sadece başka bir amaca hizmet eder, her zaman başka bir şey için yararlıdır.”⁷

Bu durumda, öncelikle gelir düzeyi ve yapabilirlikler arasında nasıl bir ilişki olduğunun açıklanması gerekir. “Gelir ve yapabilirlik arasındaki ilişki, kişinin yaşından (örneğin yaşlı ya da çok genç olanlara özgü ihtiyaçlar), toplumsal cinsiyetten ve toplumsal rollerden (örneğin annelik veya adet olmuş aile yükümlülükleri), yerleşim yerinden (örneğin su baskını ya da

---

⁴ Sen (1982), s. 28

⁵ Ibid., s. 28

⁶ Sen (1992), s. 109

⁷ Sen (2000a), s.14’ten alıntı.

kuraklığa yatkınlık ya da bazı kent yaşamlarında görülen güvensizlik ve şiddet), epidemiyolojik atmosferden (örneğin bölgedeki salgın hastalıklar) ve kişinin denetleyemeyeceği - ya da sadece kısmen denetleyebileceği – diğer değişikliklerden güçlü biçimde etkilenir.”⁸ Bu faktörler, kişinin gelir edinme yeteneğini azaltmanın yanı sıra, gelirin yapabilirlik ve işlevlere dönüştürülmesini de etkilemektedir. Bu “dönüştürme” nin nasıl yapıldığı yukarıda da belirtildiği gibi bir taraftan kişisel rol ve özelliklere, diğer taraftan toplumsal şartlar ve çevreye bağlıdır. Örneğin, bir araba fiziksel engelli bir kişi için “hareket halinde olma” işlevine dönüştürülemezken, aynı meta fiziksel olarak yeterli birinin aynı işleve ulaşması için yeterli olacaktır. Benzer biçimde, hava kirliliğinin tehlikeli düzeyde olduğu bir bölgede, iyi beslenme kişinin sağlıklı olma işlevi için yeterli olmayabilir. A. Sen’in de belirttiği gibi, bu faktörler, gerçek yoksulluğun (yapabilirlik yoksunluğu bakımından) gelir alanında görülenden çok daha şiddetli olabileceğini ortaya koyar. “Yoksulluğu anlamak için boşalmış cüzdanlara değil, yoksunluk içindeki hayatlara bakmak gerekir.”⁹ Sadece gelir düzeyi ve serveti temel alan bir anlayış, yoksunluğun farklı boyutlarını kavramada yetersiz kalacaktır. Aksine, yapabilirlikten yoksunluk teorisi, yoksulluğun çok boyutlu özelliğini ve insan hayatının farklılıklarını göz ardı etmez. Sen’in yaklaşımı, kısaca üç temel noktayla özetlenebilir.

- a) Düşük gelir düzeyi, yoksulluğun tek nedeni değil, farklı nedenlerden sadece bir tanesidir.
- b) Bu yaklaşımda önemli olan araçsal olarak önem taşıyan yoksunluklar değil içkin değeri olan yoksunluklardır.
- c) Düşük gelir düzeyi ve yapabilirlik yoksunluğu arasındaki ilişki kişisel ve toplumsal faktörlerden etkilenmektedir.

---

⁸ Sen (2000a), s. 88

⁹ Ibid., s. 88

A) Yapabilirlikler ve İşlevler:

Yoksulluk, “yapabilirlikler” alanında değerlendirilmektedir. Yapabilirlikten yoksunluk teorisinin iki temel ögesi yapabilirlikler ve işlevlerdir. İşlevler kavramı bir kişinin yapmaya ya da olmaya değer vereceği çeşitli şeyleri yansıtır. Değer verilen işlevler, yeterli beslenme ve önlenebilir hastalıklara yakalanmama gibi temel işlevlerden topluluk hayatına katılma ve özsaygı sahibi olma gibi daha karmaşık durum ve etkinliklere kadar değişik biçimler alabilirler. Bir kişinin yapabilirlik kümesi, o kişinin ulaşmasının mümkün olduğu alternatif işlev bileşimlerini anlatır. Bu durumda, yapabilirlik bir tür özgürlüktür. Kişinin farklı hayatlar yaşayabilme, farklı etkinliklerde bulunabilme özgürlüğünü ifade eder. Bir kişinin yapabilirlikleri ve işlevleri birbiriyle ilişkili olmakla beraber analitik olarak ayırt edilebilirler. Bu iki temel öge arasındaki farkı bir örnekle açıklamaya çalışalım. İyi beslenmeyen yani iyi beslenme işlevine sahip olmayan iki kişiyi düşünelim. Bunlardan biri, dini inançları nedeniyle oruç tutmaktadır. Diğeri ise, Afrika’da zorunlu olarak açlık çekmektedir. Bu iki durum için, beslenme açısından aynı işlevsel kazanımdan söz etmek mümkündür ancak bu iki kişinin “yapabilirlik kümeleri” birbirinden farklıdır. Oruç tutan kişi yemek yemeyi, iyi beslenmeyi seçebilirken diğeri kişi bunu yapamaz. Bu nedenle yapabilirlik yaklaşımı kişinin zorunluluk nedeniyle değil, kendi seçtiği şekilde yaşamasının önemini vurgular. Sen için “seçmek” kendi içinde bizzatihi önemli bir işlevdir ve bir seçim sonucunda yaşanan hayat daha zengin bir hayattır. Bu durumda, eğer bir kişi imkan tanındığı halde yemek yememeyi tercih ediyorsa, kişinin iyi beslenme yapabilirliğine sahip olduğunu söylemek mümkün olacaktır.

Yapabilirlikler özgürlük türleridir. Kişinin farklı hayatlar sürdürebilme yeteneğini yansıtmaktadırlar. Diğeri taraftan işlevler, özgürlük çeşidi değildirler. İki kavram arasındaki fark, bir şeyi yapma/bir şeye sahip olma ve bir şeyi yapma/bir şeye sahip olma özgürlüğü olarak ifade edilebilir. “Sağlıklı olma ve iyi beslenmenin özgürlük olduğu öne

sürülmemektedir. Bir özgürlük türü olarak yapabilirlik kişinin seçim yapabileceği alternatif işlev (sağlıklı olma veya iyi beslenme gibi) bileşimlerini temsil eder.”¹⁰ Sen’in teorisinde, yoksulluğun değerlendirilmesi bireylerin yapabilirlik setlerine bakılarak yapılmaktadır; yani bu yaklaşımın bildirişimsel temeli* kişinin değer verdiği yapabilirlikler kümesidir.

B) Toplumsal Özelliklerin Değerlendirme Alanı için Araçsal Rolü

Bir önceki bölümde, kişinin kendi değer verdiği işlevleri seçebilmesinin yapabilirlik teorisinde merkezi bir rolü olduğu belirtilmişti. Bu bireyin refah düzeyinin değerlendirilmesinde toplumsal koşulların göz ardı edildiği anlamına gelmez. Aksine, yapabilirlik yaklaşımında bir “atomik birey” tahayyülü yoktur. Sen, yapabilirlik ve işlevlerin toplumsal norm ve değerler ile yakından ilişkili olacağını, bunun yanı sıra bireyin yapabilirlik kümesinin geliştirilmesinde avantaj ya da dezavantaj olabileceklerini vurgular. Toplumsal faktörler üzerine yapılan bu vurguya rağmen, yoksulluğu değerlendirme alanında (bu durumda yapabilirlikler ve işlevlerden oluşan bir alandır söz konusu olan) toplumsal faktörlerin, toplumun bütününe özelliklerinin nasıl bir rolü vardır sorusu hala geçerli bir soru olacaktır. Toplumsal özelliklerin rolü araçsal mıdır yoksa yoksulluğun açıklanması için bağımsız bir değerlendirme alanı oluşturabilirler mi? Başka bir deyişle, toplumsal özellikler kurucu bir role mi yoksa araçsal bir role mi sahiptir?

Kurucu rol araçsal bir rolün aksine, toplumsal özellikleri sadece bireyi etkileyen dışsal faktörler olarak görmez; onları değerlendirmenin içkin değere sahip bir ögesi olarak ele alır.

Bu durumda, yoksulluğun değerlendirilmesi için kültürel, siyasi ve ekonomik yapılar, süreçler ve özelliklerin doğasına ilişkin ayrı, bağımsız bir değerlendirme alanı gerekli olacaktır. Bu toplumsal özelliklerin ayrı bir analiz birimi olarak ele alınması anlamına gelir. Bu durumda,

¹⁰ Sen (2004), p. 334

* ““Informational basis”in Türkçesi olarak *Özgürlükle Kalkınma* ’dan alınmıştır.

yoksulluğun analizi - tek tek bireylere değinmeden – toplumsal düzeyde yapılacaktır. Örneğin, toplumsal bağları oluşturan kolektif değer ve kurumlar, post-Fordist üretim tarzı ile şekillenen bir toplum, esnek istihdam pratikleri, küresel sermaye hareketleri, hizmet sektörünün yükselişi ve bunların toplumun tümünü nasıl etkilediği yoksulluğun anlaşılması için başlangıç noktasını oluşturur. Öte yandan, araçsal bir rol, bu özelliklere ne kendi içinde bir değer atfeder ne de bireye sağladıkları katkı dışında açıklayıcı bir rol.

Yukarda yöneltile soruyu cevaplayabilmek için ahlaki ve metodolojik bireycilik arasında bir ayrım yapmak gerekmektedir. Ahlaki bireycilik (ethical individualism), toplumsal durumların değerlendirilmesinde toplumsal özelliklerin bireyler üzerindeki etkileri üzerinde durur ve sadece ve sadece bireylere ahlaki bir değer atfeder. Öte yandan metodolojik bireycilik (methodological individualism) tartışması daha muğlaktır; ontolojik (ontologic), anlatımsal (explanatory) ve semantik (semantic) bireyciliği içerir. Toplumsal özelliklerin araçsal ya da kurucu rolüne ilişkin soru, öncelikle anlatımsal bireycilikle ilgili gibi görünmektedir. Son zamanlarda, anlatımsal bireyciliğin, metodolojinin özü olduğu iddia edilmektedir.¹¹ Anlatımsal bireycilik ve bütüncülük tartışması şu soru etrafında dönmektedir: Toplumsal özellikler ve durumlara ilişkin anlatımlar birey düzeyine indirgenebilir mi yoksa bunlar bağımsız bir değerlendirme alanı mı gerektirmektedir? Bireyci, birey düzeyinde bir anlatımı tercih ederken, bütüncül yaklaşımı benimseyen biri tek tek bireylere değinmeden toplumsal düzeyde bir anlatımı tercih eder. Şimdi, bu şekilde özetlenen ayrımların yapabilirlik yaklaşımı ile nasıl ilişkilendirilebileceğine bakalım.

Bireysel özgürlüğün gelişme için en temel unsur olduğunu belirten A.Sen için esas değer birey yapabilirlikleridir. Toplumsal durum ve olaylar bireysel yapabilirlikler temelinde

---

¹¹ Daha detaylı bir tartışma için *bkz.* Bhargava (1992).

değerlendirilmektedir. Bu anlamda, A.Sen'in ahlaki bireyciliği uyguladığı söylenebilir. Tabii, burada kullanılan "birey" kavramının anlaşılması önemlidir. Daha önce de belirtildiği gibi Sen, atomik bir birey anlayışını benimsemez. Her ne kadar yoksunluklara değinmek için bireyi temel alıyorsa da, Sen bireysel özgürlüklerin toplumsal, ekonomik, siyasi yapı ve olanaklarla güçlendiğini ya da kısıtlandığını söyler. Bu göz önünde bulundurularak, A. Sen'in metodolojik açıdan yani değerlendirme alanının oluşturulmasında toplumsal özelliklere araçsal bir rol atfettiğini söylemek mümkün gibi görünüyor. Sen, toplumun bütünüün özelliklerini bağımsız bir değerlendirme alanı olarak almaz yani toplumun bütünü ayrı bir araştırma nesnesi oluşturmaz. Aile ve komşuluk ilişkilerinin doğası, toplumsal normlar, pratikler ve kurumsal yapılar birey refahı için araçsal bir rol ve öneme sahiptirler. Sonuç olarak, toplum değerlendirme alanıyla ancak araçsal bir düzeyde ilişkilendirilebilir ve refah birey düzeyinde anlaşılabilir. Bu durumda A.Sen'in anlatımsal bireyciliği benimsediğini söylemek mümkündür.

Buraya kadar, yapabilirlik yaklaşımını özetlemeye çalıştım. Değerlendirme alanının, yapabilirlikler ve işlevlerle nasıl kurulduğunu ve bireysel/toplumsal özelliklerin bu alan için rolünün ne olduğunu açıklamaya çalıştım. Şimdi bir diğer yoksulluk yaklaşımına- toplumsal dışlanmaya- bakalım.

1.2 Toplumsal Dışlanma

Yoksulluğun anlaşılmasında etkili olan diğer bir yaklaşım toplumsal dışlanmadır (kısaca TD). TD kavramı, Fransa'da toplumsal bütünleşme ve dayanışma sorunlarının tartışıldığı 1970'li yıllarda ortaya çıkmıştır. Başlangıçta, "TD" terimi ekonomik kaynaklara ulaşamayan fiziksel ve zihinsel engelliler, yaşlılar, uyuşturucu bağımlıları, suçlular gibi endüstriyel toplumun

normlarına uymayanlar, “dışarıda kalanlar” için kullanılmaktaydı. Yani, toplumsal dışlanma toplumun tümünü etkilemeyen, marjinal bir hadiseydi.

Ancak 70’lerin sonları ve 80’li yıllarda, dünya sermayenin globalleşmesi ve Post-Fordizm ile tanıştı. Bu, aynı zamanda endüstriyel toplumların sosyo-ekonomik yapısında derin farklılaşma süreçleri ve yapısal değişiklikler anlamına gelmekteydi. Bu süreç içinde Fordist topluma özel bir çok kurumun çözülmüş, serbest pazar ve özelleştirme politikalarını desteklenmesi, kamu hizmetlerinin azaltılması yönünde gelişen keskin bir ideolojik değişim söz konusu olmuştur. Güncel Avrupa tartışmalarında etkili olan TD kavramı toplumsal birleşmeye tehdit oluşturan, sürekli işsizlik, varoşların yaygınlaşması ve aile yapısında ortaya çıkan değişiklikler vb. gibi yeni problemlere işaret eder. Toplumsal dışlanma terimi farklı şekillerde kullanılmıştır. Bu kullanım farkları, toplumsal dışlanmanın nasıl sorunsallaştırıldığına, bu söylemi oluşturan koşullara ve önerilen çözümlere ilişkin farklara işaret eder. Hilary Silver TD kavramının farklı teorik angajmanları ve siyasi ideolojileri temsil eden üç paradigmada kullanıldığına dikkat çeker. Bunlar, dayanışma, uzmanlaşma ve monopol paradigmalardır.¹²

A) Dayanışma, uzmanlaşma ve monopol paradigmaları

Dayanışma paradigması, Fransız Cumhuriyetçi geleneği takip eder. Dışlanma, öncelikle birey ve toplum arasındaki ahlaki ve kültürel bağların zayıflaması ve kopması anlamına gelir. Bu paradigmada, toplumsal düzen dışarıdan verili ahlaki, normatif bir yapıdır; birey, grup veya sınıfsal çıkar çatışmaları ile temellendirilmez. Bu açıdan, Rousseau’nun “genel irade” (general will) kavramıyla ilişkilidir. Bu paradigmada, dayanışma ve kardeşlik fikri ön plana

---

¹² Silver (1994), *bkz.* Littlewood and Glorieux (1999), s.4

çıkar. Bu kavramlar toplumsal düzeyde açıklama gerektiren kavramlardır yani tek tek bireylerin elde ettikleri avantajlardan yola çıkarak açıklanamazlar.

Uzmanlaşma paradigması, Anglo-Saxon geleneğini takip eder. Bu paradigmada, “toplumsal düzen, birbiriyle rekabet içinde, kendi çıkarları peşinde koşan bireylerin istemli olarak katıldıkları değiş tokuş ağlarından oluşmaktadır.”¹³ Bu değiş-tokuş ağları aynı zamanda birey ve gruplar arasında geliştirilen karşılıklı bağımlılığı da ifade etmektedir. Bireysel irade ve seçimin merkezi bir rol oynadığı bu resimde toplumsal dışlanma da, yine bireylerin seçim ve inisiyatiflerinin sonucunda ortaya çıkan bir durum olarak görülmektedir. Yani birey yaptığı seçimler ve eylemleri sonucunda toplumdaki dışlanmıştır. Bu, içinde buldukları durum nedeniyle “yoksulun kendisinin suçlanması”, sorumluluğun yoksula atfedilmesidir. Bu yaklaşım, sosyal yardım fikrine karşı geliştirilen “sapkınlık tezi”(perversity thesis)¹⁴ ile paralellik gösterir. “Sapkınlık tezi”, sosyal yardım politikalarının amaçlanan aksine toplumsal içermeyi engelleyen yeni sorunlar yarattığı görüşüdür.

Monopol paradigmasında, “toplumsal düzen zorunlu olarak zorlayıcıdır, yukarıdan aşağıya empoze edilen hiyerarşik iktidar ilişkilerinden oluşmaktadır.”¹⁵ Bu paradigma, Weberci bir toplumsal düzen anlayışını benimser; toplum ne verili bir bütün ne de kendi iradeleri ile sözleşmeler yapabilen bireyler topluluğudur.¹⁶ Toplum, iktidarı ve kaynakları kendi tekeline almak isteyen, kendi çıkarları ile hareket eden ve birbiriyle bu yönde ilişki kuran gruplardan oluşur. Bu paradigmada dışlanma, bir grubun diğerlerinin toplumsal ve ekonomik kaynaklardan faydalanmasını engelleyecek şekilde statü, düzen ve grup oluşturma

---

¹³ Ibid. s. 5

¹⁴ Detaylı bir tartışma için bkz. Hirschman, Albert (1991)

¹⁵ Ibid. s. 6

¹⁶ Ibid. s. 6

süreçleridir.¹⁷ Bu süreçler, eşitsizliklerin güçlenmesini ve bir grubun elde ettiği ayrıcalıkların sürekliliğinin sağlanmasını amaçlar. Tekeli elinde bulundurmak isteyen grup, toplumsal kapanma mekanizmalarıyla diğerlerini dışarıda bırakmayı amaçlarken, dışlananlar vatandaşlık ve eşit hak iddiaları ile toplumsal hayata dahil olmayı hedefler.

Toplumsal dışlanma tartışmalarında ortaya çıkan paradigmlar Silver tarafından bu şekilde özetlenmektedir. Ekonomik ve Sosyal Araştırma Konseyi'nin (Economic and Social Research Council)*, Öncelikli Konular Belgesi'nde toplumsal dışlanma “bireylerin topluma katılablmesini engelleyen toplumsal süreçler”¹⁸ olarak tanımlanır. Silver'a göre bu tanım, Avrupa' daki TD tartışmalarında merkezi bir yer tutmaktadır. Bu durumda, TD yaklaşımının amacı, istikrarlı, toplumsal ilişkiler içinde yer almayı mümkün kılan, dışlama ve marjinalleştirme süreç ve kurumlarını içermeyen bir yapı için gerekli koşulları ortaya koymaktır. Böylece, yoksulluk sorunu ekonomik bir kategori olmaktan çıkar ve dışlamannın politik ve toplumsal süreçleri *sistemin içsel özellikleri* olarak ortaya koyulur. Silver, dışlanma söylemlerinde ortak olan konulara dikkat çeker. İlki, dışlanmanın nedenleri açısından küresel, etkisi açısından yerel bir süreç olmasıdır. Yani TD, “ulusal, uluslararası ve bölgesel düzeyde gerçekleşen ekonomik değişikliklerin, rekabet koşullarının sertleşmesi, toplumsal, siyasi kurumların yeniden yapılanma süreçlerinin bir parçası”¹⁹ olarak görülmektedir. Aynı nokta, David Byrne'in sözlerinde de göze çarpar.

“Bu kitapta anlatılanlar, endüstriyel kapitalizmden, post-kapitalizme geçişi anlatır. Bu insanların ulaşabileceği hayat tarzlarının değiştiği anlamına gelmektedir.”²⁰ İkinci nokta, TD'in her zaman bir süreç olarak ele alınmasıdır. Yani, dışlanma insanların neye sahip olup

---

¹⁷ Ibid. s. 6

* Ekonomik ve Sosyal Araştırma Konseyi, sosyal bilimler alanında araştırma yapmak üzere İngiltere devleti tarafından desteklenen en önemli kuruluşlardan bir tanesidir.

¹⁸ Ibid. s.7

¹⁹ Ibid. s.13

²⁰ Byrne (1999), s. 76

olmadıklarını anlatan bir duruma değil, insanların toplumsal hayattan uzaklaşmalarına yol açan dinamiklere işaret eder. Bu durumda, TD yaklaşımı post-kapitalizme* özgü süreç ve dinamiklerin analizini gerektirmektedir. TD yaklaşımının diğer bir özelliği, çok-boyutlu olmasıdır. İnsanlar, istihdam, konut, eğitim, mülk tüketim gibi hizmet ve faydalardan dışlansalar da, önemli olan kişilerin farklı imkan ve etkinliklerden aynı anda dışlanmış olmasıdır. Yani, kişiler toplumsal, politik, ekonomik ve kültürel süreçlerden aynı anda dışlanırlar. TD yaklaşımının diğer bir önemli yönü, mekansal boyutudur. 18. yy'da A.Smith yoksulluğun insanları görünmez yaptığını söylemişti. Bugün mekansal ayrışmanın keskinleşmesi, A.Smith'in yargısına paralel bir durum sergiler. Bu "iktidar ve eşitsizlik ilişkilerinin kentin topografyasında maddileşmesi"²¹ anlamına gelir. Bu mekansal ayrışma sadece ulusal düzeyde değil, küresel yoksulluk düzeyinde de gözlemlenmektedir.

TD yaklaşımının ana hatlarına, motivasyonun ve sorunsallaştırdığı konulara ve nasıl sorunsallaştırdığına baktıktan sonra, TD analizinin toplumun bütünü sosyo-ekonomik yapı ve kurumlarına bakmayı gerektiren makro düzeyde bir analiz gerektirdiği söylenebilir. Avrupa Komisyonu 4. Çerçeve Programı'nda üzerinde durulduğu gibi, TD ilişkilerin çözülmesi ve toplumsal bağın yok olmasını yansıtır. Farklı üretim tarzları, emek-sermaye ilişkileri, yeni sermaye birikimi sistemlerinin araştırılması TD analizinin içkin bir ögesidir. Toplumsal düzenin bütününe ilişkin değişiklikler, kendi başlarına bağımsız bir analiz birimi oluştururlar.

Bu noktada, yukarıda bahsedilen farklı paradigmalara ilgili birkaç noktaya değinmek önemli. Uzmanlaşma ve dayanışma paradigmalarının, birbirlerine zıt iki analiz olduğunu söylemek mümkün gibi görünüyor. Uzmanlaşma, yoksunlukların ortaya çıkmasını ve süreklileşmesini mümkün kılan dinamikleri vurgulamamaktadır. Bu açıdan, ABD'deki "alt-sınıf" söylemine

---

* Kısaca, post-kapitalizm, kapitalizmin en temel özelliklerini taşımakla beraber post-Fordist üretim tarzı ve global düzeydeki ekonomik organizasyonla karakterize edilir.

²¹ Erdoğan (2002), s. 38

yakın olduğu iddia edilebilir. Öte yandan, dayanışma paradigması, toplumun yapısal analizini ve eşitsizlikleri ortaya çıkaran farklı süreçlerin incelenmesini gerektirir. Benzer olarak, monopol paradigması da yapısal bir analizi gerekli kılar ve buna ek olarak, bazılarının toplumsal, kültürel, toplumsal ve ekonomik ayrıcalıklarını diğerlerinin dışlanma sebebi olarak ortaya koyar. Bazılarının haklarının nasıl diğer kişileri dışlayabileceği bu paradigmanın bir konusu haline gelebilir.(örneğin, sosyal hakların sadece çalışanlara sağlanması). Bu yaklaşımda, toplumsal içerme sadece sosyal güvenliğin herkes için ulaşılabilir olmasını sağlamak değil, sosyal güvenlik sisteminin dönüştürülmesi, farklı risk ve hayat şekillerine daha uyumlu hale getirilmesi anlamına gelmektedir.²²

Bir sonraki bölümde, A. Sen'in TD yaklaşımının yapabilirlik yaklaşımının (kısaca YY) bir parçası olarak değerlendirilebileceğini yani YY'nın TD yaklaşımını içerdiğini iddia eden argümanını göreceğiz. Ancak Sen argümanında, TD yaklaşımının farklı paradigmalara ilişkin bir ayrım yapmamaktadır. Yukarıda da bahsedildiği gibi, toplumsal dışlanma, Avrupa merkezli bir tartışma olduğu için, Sen'in argümanını değerlendirirken bu tartışmalarda etkili olan iki paradigmadan– yani dayanışma ve monopol- hareket edeceğim.

II) Toplumsal Dışlanma Yaklaşımı Yapabilirlik Yaklaşımı İçinde Yer Alabilir mi?

Buraya kadar, yoksulluk tartışmalarında etkili olan iki yaklaşımdan bahsettim. YY'da yoksulluk bireysel özgürlükler alanı içinde değerlendirilmektedir. Toplumsal faktörler, bu değerlendirme alanı için araçsal bir konuma sahiptirler. Öte yandan, TD yaklaşımında toplumun bütünü ayrı bir analiz birimini oluşturmaktadır. Bu bölümde, öncelikle iki yaklaşımın benzerlikleri üzerinde duracağım. Daha sonra, YY'nın TD yaklaşımını hiçbir ögeyi dışarıda bırakmayacak şekilde içerebileceğine ilişkin görüşü değerlendireceğim. Bunun

²² Leisering and Leibfried (1999), *Time and Poverty in Western Welfare States*, bkz. <http://64.233.183.104/>

için, öncelikle TD yaklaşımının ayırt edici olduğunu düşündüğüm niteliklerine değineceğim. İkinci olarak, TD yaklaşımının içeriksel ve metodolojik bazı özelliklerinin YY'nın gözden kaçırabileceği bazı sorunları gündeme getirdiğini göstermeye çalışacağım.

YY ve TD yaklaşımı arasındaki en önemli benzerlik her ikisinin de, yoksunlukların çok boyutlu olduğuna dikkat çekmesidir. Sen yoksulluğu, temel yapabilirliklerden yoksun olma olarak tanımlar. Bunu yaparken, yoksulluğun sadece gelir yoksunluğu olarak tanımlanmasının doğurduğu tehlikeler işaret eder. “..... yoksulluğu sadece gelir yoksunluğu olarak görmek ve eğitim, sağlık yatırımlarını, gelir yoksunluğunu sona erdirecek araçlar olarak temellendirmek, araçlar ve amaçları birbirine karıştırmak olacaktır.”²³ Gelir yoksunluğu olarak tanımlanan yoksulluk, YY ve TD yaklaşımı için merkezi önem taşıyan, “yoksul bir hayat yaşamak” anlayışından bir hayli uzaktır. “Yoksul bir hayat yaşamak” fikri, insanların katılacağı farklı etkinliklerin ve farklı toplumsal ilişkilerin önemini vurgulamaktadır. Sen'e göre, insanların değer verdiği işlev ve yapabilirlikler çok çeşitlidir; bu nedenle, YY kaçınılmaz olarak çok boyutludur. Benzer olarak, TD yaklaşımı da insanların farklı etkinliklerden aynı anda yoksun olduğunu öne sürer ve yoksunluğun politik, ekonomik, kültürel ve sembolik boyutları ile ilgilenir.

Sen TD çerçevesinin, “yapabilirlik yoksunluğundaki ilişkiyel özelliklere”²⁴ dikkat çektiğini ve bu açıdan YY'nı desteklediğini öne sürer. Sen'e göre, TD yaklaşımının önemi, YY'na sağladığı katkıda yatmaktadır. Sen, insanın sosyal bir varlık olduğunu kabul eden Aristotelesçi anlayışın, iki yaklaşım arasında bir bağ oluşturduğunu söyler. A.Smith tarafından ifade edilen “toplum hayatına utanmadan katılabilme” yapabilirliğinden yoksun olma, toplumsal dışlanma şeklini alan bir yapabilirlik yoksunluğudur. “Toplumsal ilişkilerden

---

²³ Sen (2000a), s. 92

²⁴ Sen (2000b), s. 4

dışlanmamak insanın değer verdiği bir işlemdir, işte bu anlamda toplumsal dışlanma doğrudan yapabilirlikten yoksunluğun bir parçası olabilir.”²⁵ Sen, toplumsal dışlanma kavramını netleştirmek için iki ayırım yapar. Bunlardan ilki, dışlanmanın kurucu rolü ve araçsal rolüdür. İlki, dışlanma/yoksunluğun kendine içkin bir önemi olmasına atıfta bulunur, ikincisi dışlanma/yoksunluğun sadece araçsal bir öneminin olması durumudur. Örneğin, kredi alma yoksunluğu kendi içinde bir önem arz etmez ancak insan hayatının fakirleşmesine yol açar. Bu iki rolün çakıştığı durumlardan da söz edilebilir. Örneğin, toprak sahibi olmanın kendi içinde bir önem taşıdığı geleneksel toplumlarda “toprak sahibi olmamak bir uzvun olmamasına benzer.”²⁶ İkinci ayırım ise, dışlanmanın aktif ve pasif olmasıdır. Aktif dışlanma, bazı kişi ve grupların kasten bazı haklardan mahrum bırakılmasıdır. Pasif dışlanma, yoksunlukların herhangi bir kasıt olmadan ortaya çıkmasıdır; kötü işleyen bir ekonomi buna örnek teşkil eder.

Sen, toplumsal dışlanma teriminin herhangi bir ayırım yapılmaksızın kullanılmasına karşıdır. Sadece dilsel bir benzerliğin ötesine geçebilmek için, TD kavramının yoksunluk fikrine nasıl katkı sağladığının anlaşılması gerektiğini ifade eder. Ona göre, TD söyleminin gerekli olup olmadığına yoksunluğa yol açan nedenlerin tipolojisine bakılarak karar verilecektir. Eğer, yoksunluk ilişkisel bir nedenden kaynaklanıyorsa, TD’den söz etmek mümkün olacaktır. Örneğin, açlık durumunda ortaya çıkan yoksunluğu düşünelim. “Herhangi bir gıdaya ulaşabilirlikten yoksun olmak” ile “herhangi bir gıdaya ulaşabilirlikten dışlanmak” aynı anlamı ifade edebilir. Bu durumda, “yoksun olmak” ve “dışlanmak” sorunsuz olarak birbirleri yerine kullanılacak terimlerdir. Sen öncelikle, yoksunluğa yol açan nedenlerin ilişkisel nedenlerden kaynaklanıp kaynaklanmadığına bakmak gerektiğini söyler. TD kavramına, ilişkisel nedenler söz konusu olduğunda başvurulmalıdır. “Toplumsal dışlanma söyleminin

---

²⁵ Ibid., s. 10

²⁶ Ibid., s. 20

esas değeri yoksunluğa yol açan ilişkisel nedenlere dikkat ekmesindedir. Bu nedenle öncelikle sorulması gereken, açlığa ilişkisel bir nedenin yol açıp amadığı olmalıdır.”²⁷ Şimdi, Sen’in örneğine dönelim ve iki durumu karşılaştıralım. Birincisi, mahsul yetersizliğinden kaynaklanan açlık; ikincisi ekonomik g ve talebin asimetrik artışıyla ortaya çıkan fiyat değişimlerinin yansımaları olarak gerçek ücretlerde görülen düşüşün bir sonucu olan açlık. Sen’e göre, mahsul yetersizliği nedeniyle görülen açlık, ilişkisel nedenler sonucunda ortaya ıkılmamaktadır. Bu durumda, TD olarak ifade edilmesi gerekli değildir. Öte yandan, ikinci durumda açlık ilişkisel nedenlere dayandığı için TD yaklaşımı ile analiz edilmesi daha verimli olacaktır. Benzer Şekilde, tarım sübvansiyonlarının kaldırılması sonucunda ortaya çıkan açlık, aktif bir dışlanmadır. Bu nedenle, TD yaklaşımı ile analiz edilmesi gerekmektedir.

Başka bir deyişle, Sen’e göre bütün yoksunluklar TD ile ifade edilemez ancak TD kavramı yapabilirlik yoksunluğu olarak, dışarıda hiçbir Şey kalmaksızın ifade edilebilmektedir. Öyleyse, daha geniş bir ereve olan YY erevesi, TD çerçevesini kapsamaktadır

Buradan yola çıkararak Sen, TD’nın öneminin kendi başına varolabilen bir yoksulluk kavramı olmasında değil, YY’nın tamamlayıcı bir öğesi olmasında yattığını savunur. Bu görüşleri değerlendirebilmek için Sen’in toplumsal dışlanma Şeklini alan yapabilirlik yoksunluğunu nasıl ifade ettiğine bakalım.

2.1 Yapabilirlikten Yoksunluk ve Toplumsal Dışlanmanın Grameri

Cambridge Sözlüğünde “yoksunluk”, “iyi bir hayat için gerekli Şey ve koşullara sahip olmama” olarak tanımlanıyor. Bu tanıma göre “yoksunluk” bir durum bildirmektedir. Ancak bu tanım, söz konusu durumun nasıl ortaya çıktığına ilişkin herhangi bir Şey içermemektedir. Yani, “yoksunluk” birilerinin diğerlerine kasti olarak yaptığı bir Şey olarak görülmez. Öte

---

²⁷ Ibid., s. 10

yandan “dışlanma”, “bir şeyi ya da birini dışarıda bırakmak” ve “bir kişinin ya da bir şeyin bir etkinliğe ya da bir yere katılmasının engellenmesi” olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar sadece dilsel bir nokta olsa da, bu tanımlara bakarak “dışlanma”nın, sorumluluklar ve failer ile ilgili daha açık bir iddiada bulunduğu söylenebilir.

Sen’in toplumsal dışlanma şeklini alan yapabilirlikten yoksunluk anlayışı şu şekilde formüle edilebilir.

A, Y nedeniyle, X’ten yoksundur.

A, X ve Y’nin doğasını nasıl anlayabiliriz?

Sen için A bir bireydir; X bireyin değer verdiği yapabilirlik/işlevlerdir. Bireyler, eğitim görme, uygun yaşam koşulları, politik katılım gibi farklı yapabilirliklerden yoksun olabilirler. Y ise ilişkisel nedenleri temsil etmektedir.

Sen’e göre, A, X ve Y bu şekilde tanımlıysa, toplumsal dışlanma fikri, hiçbir şeyin göz ardı edilmediği ve dışarıda bırakılmadığı şekilde YY çerçevesinde ifade edilebilecektir. Bir sonraki bölümde, iki yaklaşımın farklı bakış açıları yansıtıp yansıtmadığına bakacağım. Öncelikle her iki yaklaşım için A ve X arasındaki ilişkinin niteliğini inceleyeceğim. İkinci olarak, TD yaklaşımının literatürde ayırt edici bir özelliği olarak kabul edilen “süreç” olma yönünün önemine değineceğim.

A)A ve X arasındaki ilişkinin niteliği

YY’da A ve X arasındaki ilişki, birey ve birey için değeri olan işlevler/yapabilirlikler arasındadır. Önceki bölümlerde, toplumsal faktörlerin araçsal rolüne değinilmişti. Toplumsal özellikler A ve X arasında “dönüştürülmenin” nasıl yapılması gerektiği ile ilgilidir. Örneğin, aile ilişkileri, komşuluk ilişkileri bireysel yapabilirliklerin genişletilmesinde araçsal bir rol

oyunlar; ya da azınlık grup çatışmaları bireyin güvenli bir yerde yaşama yapabilirliği üzerinde etkilidirler. Bu durumda, yoksunluklar, bireysel özelliklerdir.

Diğer taraftan, Avrupa tartışmalarında TD yaklaşımı, birey/gruplar ve toplum arasındaki bağ üzerinde durmaktadır. YY'dan farklı olarak, bu ilişki birey ve onun yaşamaya değer verdiği bir hayat olarak formüle edilmemiştir. TD yaklaşımında, kişi ve grupların, bir "üye" haline gelmeyi mümkün kılan toplumsal ağlar, değerler ve özdeşimler ile olan ilişkileri sorgulanmaktadır. Birey ve toplum arasında daha sıkı bir bağ ortaya koyulmaktadır. "Toplumsal olarak dışlanmış olmak", sadece bireysel yoksunluklar ile ilgili bir tespitte bulunmak anlamına gelmez. Zorunlu olarak bireyin diğer grup, sınıflarla ilişkisine, onlara göre içinde bulunduğu duruma atıfta bulunur. TD literatüründe, toplumsal dışlanmanın sistemik bir terim olduğuna dikkat çekilmektedir. Sistemik olma özelliğinin Sen tarafından göz ardı edildiği söylenebilir: "..... toplumsal dışlanma literatüründe de olduğu gibi ilişkisel yoksunluk birey düzeyinde meydana gelir."²⁸ Oysa, sistemik bir terim olarak TD ayrı ayrı birey ve gruplardan bahsetmenin ötesine geçer. Sorunsallaştırdığı şey işaret ettiği birey ve grupları aşar; zorunlu olarak sistemin tamamını kapsar. Başka bir deyişle, sorunsallaştırılan şey öncelikle sistematik olarak eşitsizlik ve yoksunluk yaratan sosyo-ekonomik yapının ta kendisidir. David Byrne de aynı konuya değinir: "Terim her ne kadar sistemik, yani toplumsal sistemin doğası ve toplumsal yapının dinamikleri ile ilgili olsa da, bunun ..... failer üzerinde de etkileri vardır."²⁹ Sistemik olma özelliği şu şekilde de ifade edilebilir. "Bütün toplumun bir özelliği olan toplumsal dışlanma ve onun etrafında dönen tartışmalar, toplumun bir arada durabilmesi, toplumsal bağların sağlanması, üyelerin beraber dayanışma içinde varolabilmesi için hangi koşul ve araçların mevcut olduğu sorusunu yine tüm topluma yöneltir. Dolayısıyla, bu tartışma, her şeyden önce politik bir tartışma ya da politik bir kararı gerektiren bir tartışma

---

²⁸ Ibid., s. 8

²⁹ Byrne (1999), s. 78

olarak karşımıza çıkar.”³⁰ Pierre Strobel’in bu sözleri, dışlanma kavramının farklı anlamlarıyla ilgili olarak da aydınlatıcı olabilir.

Sen, TD ile ilgili yorumlarında sık sık A. Smith’e başvurur. “Smith’in, içirme ve dışlama ile ilgili görüşleri yoksulluk analizinde merkezi bir yer tutar.”³¹ Sen’e göre, Smith’in “utanmadan toplum hayatına katılabilme”ye yaptığı vurgu, TD’nin en iyi ifadesidir. İşte bu görüş Sen’in argümanının en temel noktalarından bir tanesini oluşturur. Şimdi, YY ve TD yaklaşımları arasındaki metodolojik farkları anlayabilmek için Sen’in, A.Smith’e yaptığı atıflara bakalım. Smith zaruri ihtiyaçları şöyle tanımlar: “zaruri ihtiyaçlar, sadece hayatın devamı için gerekli metalar değil, yoksunluklarının herkes için – en alttakiler dahil- yakışsız sayıldığı şeylerdir. Geleneklere göre deri bir ayakkabı İngiltere için zaruri bir ihtiyaçtır. Çünkü, bunlara sahip olmayan biri – kadın ya da erkek – utanmadan toplum hayatına katılamayacaktır.”³² YY ile benzer olarak, sahip olunan metalar değil, bu metaların sağladığı toplum hayatına katılabilme gibi bireysel özgürlükler vurgulanmaktadır. Metaların nitelik ve niceliği bir yerden diğerine göre değişebilse de, sağladığı bireysel özgürlük değişmez. Dışlanma, bireysel özgürlükler düzeyinde analiz edilmektedir.

“Gerekli olan metaların ne olduğu kural ve adetlere göre toplumdan topluma değişebilir. Örneğin görece daha zengin bir ülkede fakir olmak - her ne kadar aynı mutlak gelir fakir bir ülkede kolaylıkla geçinmeyi sağlayabilecek olsa da - kişinin toplum hayatına katılma gibi en temel işlevlere ulaşmasını engelleyebilir. Örneğin, zengin bir ülkede toplum hayatına utanmadan katılabilmek daha fakir bir ülkeye kıyasla daha yüksek standartlar gerektirecektir.”³³

---

³⁰ Strobel (1996), s. 186

³¹ Sen (2000b), s. 7

³² Sen (2000a), s. 73

³³ Ibid., s. 71

Sen'in dediği gibi, Smith toplumsal dışlanmanın özelliklerini geniş bir yoksunluk kavramı içinde yani, kişinin yapmak istediği şeyleri yapmaya yetkin olmamasından yola çıkarak incelemektedir. Sen'in Smith'e yaptığı referanslarını göz önünde bulundurarak, Smith'in analizinin bireysel özgürlüklerin ilişkisel boyutu ile ilgilendiğini söylemek mümkündür. Öte yandan, TD yaklaşımı esas olarak, toplumsal bağların kopmasına dikkat çeker. Bu durumda örtülü olarak belli ortak değerler ve kurumlar etrafında örülmüş olan bir toplum düzeni varsayılmaktadır. Smithçi bir analiz, bireysel yoksunlukların toplumsal boyutu üzerinde dururken, TD yaklaşımında toplumsal dokunun çözülmesi ve kolektif olarak paylaşılan bir takım değerlerin yok olması sorunsallaştırılır. İki yaklaşım arasında bireysel yoksunluklardan, toplumu bir arada tutan bağların yok olmasına doğru bir odak kayması söz konusudur. Bu odak farkı, iki yaklaşımın içerdiği farklı toplumsal düzen anlayışlarında açık olarak görülmektedir. Smith, *Theory of Moral Sentiments*' in üçüncü bölümünde servet peşinde koşma eğiliminden ve bu bireysel eğilimin toplumsal düzeni nasıl oluşturup şekillendirdiğini anlatır. “Servet hayranlığı, servet ve iktidar sahibi olana tapma, yoksul ve zor koşullarda yaşayanlardan nefret etme ya da en iyi koşulda yok sayma, her ne kadar toplumda rütbelere arasında bir ayırım yapmak ve toplum düzenini sağlamak için gerekli olsa da, ahlaki duyguların yozlaşmasının en evrensel nedenidir.”³⁴ (Vurgu bana aittir) Topluma ilişkin bu resim, TD yaklaşımının içerdiği toplum anlayışından büyük ölçüde farklıdır. Sonraki bölümlerde ele alınacağı gibi, TD yaklaşımının zımni olarak içerdiği toplum anlayışı “vatandaşlık statüsü”³⁵ ne dayanmaktadır. Bu “rütbelerden” oluşan bir toplum değildir. Aksine, bu eşit statü toplumun üzerinde durduğu ortak zemindir ve toplumsal bağı oluşturan kurumsal yapıyı şekillendirir. Diğer taraftan, Smith için toplumsal yapı parçalanmış, bölünmüş bir yapıdır. “Hayatın orta ve alt makamlarında yer alan insanlar hiçbir zaman

---

³⁴ Smith (2000), s. 127

³⁵ “Vatandaşlık statüsü” kavramı, T.H Marshall tarafından ortaya atılmıştır.

hukuktan üstün olamazlar ve bu yüzden bazı temel adalet kurallarına saygı gösterirler. Bu insanların başarısı her zaman kendi eşitlerinin ve komşularının onlar hakkındaki iyi görüşlerine bağlıdır. Bu görüşlerin oluşabilmesi ise sürekli kabul edilebilir davranışlar göstermeye bağlıdır.”³⁶ İki yaklaşımın benimsediği farklı toplum anlayışlarını gördükten sonra, A. Smith’in vurguladığı “toplu hayatına katılma yetisine sahip olmamayı”, TD’nin en iyi örneği olarak ortaya koymanın tartışılabilir bir yargı olduğunu söylemek mümkün gibi görünüyor. Smith’in kaygıları, maddi yoksunlukların ve bireysel özgürlük yoksunluğunun toplumsal boyutunu anlamak için bir başlangıç noktası oluşturabilirler. Ancak Smith’in bireysel yoksunluk temelli görüşleri, TD yaklaşımında ortaya koyulan şekliyle, toplumun tümü için bir kaygıyı içermez. Bu durumda, A.Smith’in toplum anlayışı YY ile bağdaşmakta ancak özellikle “dayanışma” paradigmasındaki TD anlayışı ile uzlaşmamaktadır. Bu demek oluyor ki, YY ve TD yaklaşımlarının benimsediği birey ve toplum ilişkileri birbirlerinden farklıdır. Bu, iki yaklaşımın toplumsal bütünleşme için farklı normatif referans noktaları benimseyebileceği anlamına da gelmektedir.

TD yaklaşımının başlıca motivasyonu, “dayanışma” olarak görülebilir. Bu durumda başka bir soru ortaya çıkmaktadır. Dayanışmayı, sadece bireysel yapabilirliklere bakarak ve toplumsal özelliklere araçsal bir rol atfederek açıklayabilir miyiz? Jeremy Waldron dayanışmanın toplumsal bir fayda* olduğunu ve ancak toplumsal bir düzeyde anlaşılabileceğini söylüyor. Başka bir deyişle, dayanışma sadece bireysel özelliklerden yola çıkarak anlaşılabilir. Eğer dayanışmanın Waldron’ın önerdiği gibi toplumsal bir özellik olduğunu kabul edersek, YY’nın TD yaklaşımının temel motivasyonunu yansıtamayacağını söyleyebiliriz. İlk bölümde, YY’da topluma araçsal bir rol atfedildiği ve yapabilirliklerin bireysel özellikler olduğu belirtilmişti.

---

³⁶ Smith (2000), s. 128

* Türkçe’de tam karşılığı olmadığı için, Waldron’ın kullandığı “communal good”, toplumsal fayda olarak çevrilmiştir. Ancak bu kullanım şekliyle “good”un, “utility” den farklı olduğunu belirtmek gerekir. “Mal ve hizmetler” anlamına gelen “goods”a yakın olduğu söylenebilir.

Şimdi bunların ışığında Waldron'ın toplumsal faydanın ne olduğunu açıklamak için verdiği örneğe bakalım. Jeremy Waldron, toplumsal fayda için neşeli, canlı bir parti örneğini veriyor.

“Bu her ne kadar soyut görünse de, her katılımcının hedeflediği bir faydadır; şarap seçimi, kimlerin davet edileceği kararı genellikle bu amacı gerçekleştirmeye yönelik eylemlerdir. Başarılı olduğu takdirde, tüm katılımcıların yararlanacağı bir fayda söz konusudur. Bu fayda ancak birlikte yararlanılabilecek bir faydadır. Bu sadece, bir kişinin faydalanması durumunda aynı faydanın diğerlerinden de esirgenemeyeceği anlamına gelmez. Bunun ötesinde, faydanın tek tek davetlilerin değil, tüm grubun bir özelliği olduğu vurgulanmaktadır.”³⁷

“Diğerleri ile özdeşleştiğim şey, bir diğerinin partiden aldığı kişisel haz değildir. Ancak onların haz ve mutluluğu büyük ölçüde, benim ve diğerlerinin bir arada aldığı hazza atıfta bulunarak kurulmaktadır..., yani benim aldığım haz kişisel, özel bir şey olarak kurulmaz, tek bir bireyin ötesine geçerek diğerlerine atıfta bulunur.”³⁸ Yani, her bireyin tek tek sağladığı fayda, zorunlu olarak herkesin bir arada sağladığı faydaya ve aldığı hazza atıfta bulunur. Waldron, dayanışma, kardeşlik, Rousseau'nun genel irade ve Marx'ın türsel-varlık kavramlarının da aynı şekilde anlaşılabilirliğinin altını çizer. Hepsinde ortak olan nokta şudur: Bunlar, toplumun tümü için değerlidir ve bu değer, tek tek bireylerden yola çıkarak tatmin edici şekilde ifade edilemez. Bu durumda, toplumun bir arada durmasının önemi, bireysel yapabilirliklerin tek tek hesaplanması yoluyla ya da toplumsal olana araçsal bir rol vererek ifade edilemeyecektir. “Kardeşliğin ve dayanışmanın önemi, herkesin tek tek sağladığı avantajda değil, her bireyin avantajının özsel olarak grubun bütününe yaptığı atıfta yatmaktadır.”³⁹ Benzer şekilde eğer birliği toplumsal bir özellik olarak kabul edersek, YY'nın sağlamadığı ayrı, bağımsız bir değerlendirme alanına ihtiyaç duyacağız. Öte yandan, TD yaklaşımının, “toplumun bütünü”nü, bireysel olana indirgenemeyen ayrı bir analiz birimi

---

³⁷ Waldron (1993), s. 355

³⁸ Ibid., s. 357

³⁹ Ibid., s. 357

olarak kabul ettiğini söylemek mümkün gibi görünüyor. Bu durumda, dayanışma paradigmasının toplumun bütününe indirgenemez bir atıfta bulunduğu söylenebilir. Bu anlayış, TD yaklaşımının istikrarlı bir toplum yaratmak şeklinde ifade edilen motivasyonunda da yansıtılmaktadır. Büyük eşitsizliklerin içselleştirildiği ve yoksulların bu nedenle utanmadan toplum hayatına dahil oldukları bir toplum düşünelim. Bu toplumun analizi zorunlu olarak TD yaklaşımına başvurmayı gerektirir. Oysa YY'nın bu düzeyde bir analizi mümkün kılacak bir kavramsal araca sahip olmadığı söylenebilir. D.Byrne de toplum düzeyinde yapılan bir analizin altını çizerek “önemli olan, dışlanmayı dışlayan bir toplum düzeni yaratmaktır”⁴⁰ der.

Bu bölümde, “birey/gruplar ve toplum ilişkisi” ve “birey ve değer verdiği işlevler ilişkisi” şeklinde ifade edilen farklı formüllerin iki teoriyi nasıl şekillendirdiklerini göstermeye çalıştım. İki formül arasındaki farkları açıklayabilmek için toplumsal dışlanmanın sistemik bir terim olması ve toplumun tümünü bir analiz birimi olarak kabul etmesi üzerinde durdum.

TD yaklaşımı, toplumların çok daha kolay çözülebilir hale geldiğinin altını çizmekte ve bireysel yerine yapısal düzeyde bir analiz sağlamaktadır. Aksine, YY bireysel düzeyde bir analiz vermekte ve bireysel yoksunlukları değerlendirirken toplumsal olana araçsal bir rol tanımaktadır. Bu durumda, toplumsal bir özellik olandayanışma, tek tek bireylerin avantajlarına bakılarak ifade edilemez. Smith'e yaptığı atıflar, Sen'in argümanının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu alıntılarda ima edilen toplum anlayışını ve bunun normatif temellerini kısaca göstermeye çalıştım. Alıntılarda da ortaya koyduğu gibi, bireysel yoksunluklarla ilgili bir kaygı, toplumun bütünü ve toplumsal bağların zayıflaması ile ilgili bir kaygıyı zorunlu olarak gerektirmez.

---

⁴⁰ Byrne (1999), s. 126

B) Bir Süreç Olarak Dışlanma

Silver, toplumsal dışlanma kavramının bir sürecin sonucuna değil, bir “gereksizleştirme süreci”ne işaret ettiğine dikkat çekmektedir. Bu dinamik çağrışım, kişileri toplumsal ağlar, değerler ve toplumsal özdeşleşme imkanlarından koparan süreçlerin altını çizer. Dolayısıyla, vurgu toplumun bazı insanları gereksiz kılan yapısal dinamikleri üzerindedir. Bu bölümde, dışlanmanın bir süreç olarak anlaşılmasının, YY’nın ortaya koyduğu sorulardan daha farklı soruları mümkün kılıp kılmadığına bakacağız. .

Sen, TD’yi “A, Y nedeniyle, X’ten yoksundur” şeklinde formüle etmektedir. Bu formül, dışlanmanın iki farklı anlamını içerir. İlki, “yoksun olmak” yerine de kullanılan “bir durum olarak dışlanma”dır. İkincisi, nedenlere işaret eden “bir süreç olarak dışlanmadır”. Süreç olarak dışlanma, durum olarak dışlanmayı doğurur. Sen için, A ve X arasındaki ilişki daha çok “durum olarak dışlanma” maiyetindedir. Sen “dışlanma” terimini bir sürecin neticesi olarak kullanmaktadır. Ancak, “süreç olarak dışlanma” bir birey veya grubun içinde bulunduğu durumu tarif etmenin ötesine geçmektedir. Bir süreç ve bir sonuç durum olarak dışlanma arasındaki fark sadece kullanıma yönelik bir fark değildir. Bu fark, yoksullukla ilgili farklı tavırları yansıtmaktadır. “Önceleri, birini bir gruptan, bir kurumdan veya bir toplumsal alandan dışlama eylemi olarak görülürken şimdi bir sürecin sonucuna, dışlananların içinde bulunduğu duruma işaret etmektedir, yani dışlayanın ne ve kim olduğu belirtilmemektedir. Dışlanmadan bu şekilde bahsetmek bu durumla bir uzlaşma sağlamak için kullanılan retorik bir araç haline gelmiştir.”⁴¹ TD söylemini tercih edenlerin büyük bölümü dinamik bir süreç olma özelliğinin bu yaklaşımın ayırt edici bir ögesi olduğuna inanmakta ve analizlerinde bu özelliğe merkezi bir rol vermektedirler.⁴² Peki, dinamik bir dışlama eylemine yapılan vurgu

⁴¹ Strobel (1996), s. 170

⁴² “Toplumsal Dışlanma, Dayanışma ve Küreselleşmenin Zorlukları” adlı makalesinde G.J. Room, dışlanmanın dinamik bir süreç olma özelliği üstünde durur. “Dezavantajlı konumda olanların özelliklerinin ve sayılarının belirtilmesi yeterli değildir; gerekli olan bunu tetikleyen nedenleri tanımlamak, sürenin yoksulluğun tecrübe

neden önemlidir? Bu vurgu, toplumsal bütünleşmeyi sağlayan bazı kurumların iyi işlemediğine işaret eder. Yani, dinamik boyut niteliği gereği, birey ve grupların risklere karşı korunması için sorumluluğun bireylerin kendilerinde değil kurumlarda olduğunu vurgulamaktadır.

Bir süreç olma özelliği, yoksunlukların doğasına ilişkin nasıl bir bakış açısı sağlar? Buna cevap verebilmek için Sen'in mahsul azlığı nedeniyle ortaya çıkan yoksunluk örneğine bakalım. Dışlanmayı bir süreç olarak ele aldığımızda, bu yoksunluk toplumsal bağların zayıflaması sürecinin bir parçası olarak anlaşılabilir. Sen, mahsul azlığı sonucunda ortaya çıkan açlığın ilişkisel bir neden içermediğini söyler. Sen "ilişkisel neden" in ne olduğunu ayrıca açıklamaz ama verdiği örneklerden yola çıkarak "ilişkisel neden" i farklı toplumsal faktörlerin etkileşimi sonunda ortaya çıkan neden olarak açıklamak mümkün gibi görünür. Bu durumda Sen'e göre, "mahsul alınmaması" farklı toplumsal nedenlerle ilişkili değildir. Mahsul alınmaması sadece mevcut besinin azalması olarak anlaşılmaktadır. Mevcut besinin azalması tek başına açlığın sebebi olabilir mi? Aynı örneği toplumsal dışlanma çerçevesi ile açıklamak, toplumu karakterize eden farklı süreçlere yoğunlaşmayı gerektirir. Bu yaklaşım, mevcut besinde bir azalma olsa dahi açlığı sadece mahsul azlığı ile açıklamanın yeterli olmayacağını gözler önüne koyar.⁴³ Mahsul azlığına yol açan ani hava değişiklikleri ya da

---

edilmesi ve sonuçları üzerindeki etkilerine bakmaktır. Walker'ın dediği gibi yoksulluğu tetikleyen nedenler, yoksulluğun ortaya çıkışına kıyasla çok daha yavaşdır."

⁴³ "Entitlement", "salahiyet" olarak tercüme edilmiştir. *Yoksulluk ve Kıtık* adlı kitabında Sen bu kavramı kullanır. Bu kavram aracılığıyla, yiyeceğin mevcut olmasının, kişiye o besini tüketme konusunda bir hak ve yetki sağlamadığı belirtilir. Başka bir deyişle, "yiyeceğin yeterli olması" ve "yeterli yiyeceğe sahip olmak" aynı şey değildir. Sen "salahiyet" i şöyle tanımlar: "Kişinin üzerinde hak iddia edebileceği farklı meta grupları." Dolayısıyla, kişinin tüketeceği metalar, kişinin salahiyet kümesi ile doğrudan ilişkilidir. "Kendi toprağını eken bir köylü, ürünleri üzerinde hak sahibidir. İsterse, başka ürün ve hizmetler alabilmek için ürünlerini satar ve bu şekilde elde edeceği tüm metalar onun salahiyet kümesini oluşturur. Benzer şekilde, bir ücretlinin ücreti ile alabileceği her şey onun salahiyet kümesinin bir parçasıdır." Sen'e göre salahiyet, mülkiyet haklarını da içermektedir. Sen, sosyal haklar ile desteklenmeyen bir mülkiyet hakkı sisteminin, kıtlıkla mücadele edenlerin hayatta kalma şansını ellerinden aldığını belirtir ancak açıklıkla ilgili analizleri öncelikle mülkiyet haklarını temel almaktadır. Öte yandan, salahiyet sadece hakları içermez, toplumsal meşruluğu olan her türlü ilişki onun bir parçasıdır. Örneğin, ailenin en yaşlı erkek ferdinin en çok yemeğe sahip olması geleneği de salahiyete bir örnektir. Sen *Yoksulluk ve Kıtık*'ta salahiyet analizini ön planda tutar ve "mahsul azlığı" örneğinde yönettiğim soruların benzerlerini cevaplamaya çalışır. Ancak, Sen'in daha sonraki yazılarında "salahiyet" kavramı önemli

doğal afetlerin yarattığı zarar, şartlar ve çevreye göre değişkenlik gösterir. Bunlara karşı alınabilecek önlemler, ailenin istikrarsız ve savunmasız şartlarını doğuran süreçler, aile, komşuluk gibi kurumların doğası, devlet tarafından sağlanan toplumsal güvenlik ağları ve erişebilirlikleri, toplumsal dışlanma analizinde göz önüne alınacak faktörler olacaktır. Bu faktörlerin ışığı altında, çiftçilerin niçin ani değişiklikler karşısında en savunmasız grup olduğu sorusu meşruluk kazanır. Bunun yanı sıra, toplumsal dışlanma yaklaşımında devletin kurumsal organizasyonu, farklı sosyal yardım çeşitleri, bunların etkinliği ve etkinliğini etkileyen faktörler daha detaylı bir araştırma konusu olacaktır.

Son iki bölümde, TD yaklaşımının toplumsal sorunlarla ilgili sağlayabileceği farklı bakış açılarının neler olduğunu göstermeye çalıştım. Bu noktada, toplumsal dışlanma yaklaşımının eski bir probleme yeni bir isim vermekten ibaret olmadığını ve özellikle toplumsal bağların çözülme eğilimi gösterdiği post-Fordist toplumlardaki yapısal değişiklikleri vurguladığını belirtmek gerekiyor. Bunun yanı sıra, TD yaklaşımı devletin fonksiyonlarının önemli ölçüde serbest pazar ve özel sektöre aktarıldığı bir sosyo-ekonomik iklimde devletin rolünün yeniden tanımlanmasını zorunlu kılar. Toplumsal dışlanma tartışmalarında, artan toplumsal eşitsizlik nedeniyle ortaya çıkan kutuplaşma post-Fordist ve post-endüstriyel toplumların tanımlayıcı bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Çağdaş toplumların karşı karşıya kaldığı problemleri açıklayabilmek için gelir düzeyleri arasındaki büyük eşitsizlik, farklı sermaye birikim tarzları ve esnek istihdam pratiklerine başvurmak gerekmektedir. Bir sonraki bölümde, eşitsizliğin her iki yaklaşımda nasıl bir kavramsal alan kapladığına bakacağım. YY ve TD yaklaşımlarının yoksulluğu açıklarken eşitsizlik kavramına nasıl ve ne ölçüde bir rol atfettiğini göstermeye çalışacağım.

---

bir yer tutmamaktadır; Sen “yapabilirlik” analizini tercih ettiğini açıkça belirtir. Bu değişikliğin , Sen’in görüşleri açısından ne ifade ettiği başka bir çalışmanın konusu olabilir.

III) Eşitsizliğin Rolü

Eşitsizlik kavramının, YY ve TD yaklaşımları için nasıl bir rolü vardır? Eşitsizlik kavramı görelî terimlerle anlaşılabilir. Peter Townsend görelî yoksunluğun öneminden söz eder:

“İnsanlar, bir toplumun üyesi olarak kendilerinden beklenen davranışlarda bulunabilme ve ilişkilere girebilmelerini mümkün kılan hayat koşullarına hiç ya da yeteri kadar sahip değillerse, görelî olarak yoksuldurlar. Eğer bu koşullara sahip değillerse ya da ulaşabilirlikleri engelleniyorsa, artık bir toplum üyesi olmaktan çıkmışlardır, yani yoksuldurlar.”⁴⁴ Yani, görelî yoksulluk zorunlu olarak bazılarının koşullarının diğerleri ile karşılaştırılmasını gerektirir.

Buna karşılık, yoksulluk mutlak olarak da ifade edilebilir. “Mutlaklık”, belirlenmiş minimum mutlak düzeylere atıfta bulunmaktadır. Yoksulların, gelir düzeyine bakılarak belirlenmesi yoksulluğun mutlak olarak kavramsallaştırılmasına bir örnektir. Ancak, gelir düzeyi yoksulluğun teşhisinde kullanılan tek mutlak standart değildir. Ayrıca, söz konusu “mutlaklık” yoksulluk için belirlenen gelir düzeyinin her yerde aynı olacağı anlamına da gelmez. “Mutlaklık”, yoksunlukların kişiler/gruplar arasında karşılaştırılma yapılmadan değerlendirildiğini ima eder. Örneğin, 2 dolar olarak belirlenen günlük alım gücü paritesi bir mutlak yoksunluk göstergesidir.

Sen’in belirttiği gibi, “eğer bir kişi aç olduğu için yoksul olarak teşhis ediliyorsa, başkalarının da aç olması bu teşhisi değiştirmez.”⁴⁵ YY’da yoksulluk, mutlak yapabilirlikler alanında değerlendirilmektedir. Sen gelir düzeyini temel alan görelî yoksunluğun, yapabilirlikler açısından mutlak bir yoksunluk doğurduğunu belirtmektedir. Aynı mutlak yapabilirliklere ulaşmak için gerekli gelir ve metalar bir toplumdan diğerine, farklı kişisel özelliklere ve farklı

---

⁴⁴ www.scvo.org.uk/equalities

⁴⁵ Sen (1982), s. 16

çevre koşullarına göre değişecektir; ancak yoksulluk mutlak bir alanda – yani yapabilirlikler alanında – değerlendirilir. Öte yandan, TD ait olmak ile ilişkilidir ve zorunlu olarak karşılaştırmalı bir bakış gerektirir. Bu nedenle, TD çerçevesinin P.Townsend'in ifade ettiği şekliyle görelî yoksunluk ile ilişkilî olduğunu söylemek mümkün. “Görelî yoksunluk, bazılarının diğerlerine göre arzu edilen bir özelliğe, gelire, uygun istihdam koşullarına veya iktidara daha az sahip olduğu bir durumu objektif olarak tarif eder.”⁴⁶ İnsanların kendilerini toplumla nasıl ilişkilendirdiği ile ilgilendirilir. Bunların ışığında, şu soru sorulabilir. İki yaklaşım arasında teorik olarak bir fark var mıdır? Yoksa yapabilirlikler açısından mutlak olan yoksunlukların gelir düzeyi açısından görelî olması, YY çerçevesinin toplumsal dışlanma çerçevesini kapsadığı sonucuna ulaşmak için yeterli midir? Bu soruya cevap verebilmek için, iki yaklaşımın işaret etmek istediği sorunları hatırlamak gerekir. YY, özellikle nüfusun büyük bölümünün ciddi yoksunluklarla savaşmak zorunda olduğu az gelişmiş ülkeleri incelemektedir. Öte yandan, TD kavramı, 1970’lerde Avrupa’da ortaya atılmıştır ve zengin ülkelerde de ortaya çıkabilecek dışlama süreçlerine işaret etmektedir. Toplumsal beraberliğin bu krizi, Avrupa’da refah devleti krizi ile çakışmaktadır.

İki yaklaşım arasındaki bu fark, eşitsizliğe atfedilen rollerdeki farkı da yansıtmaktadır. *Eşitsizliğin Yeniden Değerlendirilmesi* adlı eserinde, Sen toplumun tümü içindeki eşitsizliklerle değil öncelikle toplumun en dezavantajlı kesiminin maruz kaldığı yoksunluklarla ilgilenmektedir. İlgili bölümde Sen, yoksullar arasındaki dağılımla ilgili kaygılarını dile getirir. *Head count (H) ve income gap (I)* yöntemlerinin zayıf yönünün yoksullar arasındaki gelir dağılımını göz ardı etmeleri olduğunu belirtir. “Örneğin, yoksulluk sınırının altında bulunan iki kişi arasında daha az yoksul olana yapılan gelir transferi H ve I değerlerini değiştirmez. Ancak, zaten yoksul olan daha da yoksullaştığı ve bu artan yoksulluk

---

⁴⁶ www.scvo.org.uk/equalities

diğerinin gelirindeki artış tarafından karşılanmadığı için bu transferin toplam yoksulluğu arttırdığı iddia edilebilir. Dolayısıyla, yoksullar arasındaki gelir dağılımını anlamak için başka istatistiklere ihtiyacımız var.”⁴⁷ Aynı bölümde Sen, zengin ülkelerdeki yoksulluğa da değinir. Ancak, toplumun en avantajlı ve en dezavantajlı grupları arasındaki eşitsizliğe değinmez. Sen’in kaygısı, farklı ülkelerde aynı işlevlere ulaşabilmek için gerekli olan farklı gelir düzeyleridir. Sen, daha zengin bir ülkede “toplumsal hayata utanmadan katılma” işlevine ulaşabilmek için daha yüksek bir gelir düzeyine sahip olmak gerektiğini söyler ve ekler: “zengin ülkelerdeki açlık paradoksunu anlamak için gelir düzeyi açısından değerlendirilen bir yoksulluk anlayışından, farklı gelir ve metaların yapabilirliklere nasıl dönüştürüldüğünü temel alan bir yoksulluk anlayışına geçilmelidir.”⁴⁸

Bu durumda Sen’in esas kaygısının, tüm toplumdaki eşitsizlikler yerine, yoksulluk olduğunu görüyoruz. Yapabilirlikler, yoksunluğun ciddi boyutlarını ortaya koyma görevini mükemmel bir şekilde yerine getirirler. Ancak, yapabilirlikler bir toplumdaki eşitsizliğin boyut ve derecesi konusunda aynı şekilde aydınlatıcı değildirler. Şöyle ki, bir kişinin sahip olabileceği servetin bir sınırı yoktur ancak sağlıklı suya ulaşabilme ya da iyi beslenme gibi temel işlevlerde bir sınırdan söz etmek mümkündür. Bu nokta, G.A Cohen tarafından da ele alınır: “Her gün servetinize servet ekleyebilirsiniz, ama sağlık ve beslenmenizi benzer şekilde artıramazsınız...kendinize duyduğunuz saygıya her gün biraz daha güçlendiremezsiniz ve toplum hayatına katılma isteğinizin de elbet bir sınırı olacaktır.”⁴⁹ Bu nedenle, yapabilirlikler toplumun tamamına yayılan eşitsizlikleri açıklamakta yetersiz kalacaktır. Aksine, TD kavramının Avrupa’da ortaya çıkışının arkasındaki itici güç artan eşitsizliklerdir. Sosyal sınıflar arasındaki gelir eşitsizlikleri, aynı toplumsal mekanın üyesi olma hissini ortadan kaldırma tehlikesini doğurmuştur. Avrupa’da, göreceli yoksunluk eşiği olarak %60’lık orta gelir

---

⁴⁷ Sen (1992), s. 103

⁴⁸ Ibid., s. 116

⁴⁹ Cohen (1993), s. 118

eşığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla, vurgu özellikle gelir eşitsizliği üzerindedir. Toplumsal kutuplaşmadan türemiş olan TD yaklaşımı için, özel güvenlik şirketlerince korunan izole edilmiş mekanlarda ikamet eden kişilerin kamusal söylemden kopmaları ve hiçbir sosyal sorumluluk taşımadan yaşamaları da bir sorun oluşturmaktadır. En üst sosyo-ekonomik gruplar ile yelpazenin diğer ucunda bulunan en dezavantajlı gruplar arasındaki göreceli yoksunluğa bakmak, bizi bu farklı hayat koşullarının birbirinden bağımsız, ayrı ayrı ele alınarak anlaşılabilmesi fikrinden uzaklaştırır. Eşitsizlik fikrine verdikleri roller ışığında, her iki yaklaşımı motive eden soruları tekrar formüle etmeye çalışalım. YY'nın kişinin değer verdiği bir hayatı yaşamak için sahip olması gereken özgürlükler üzerinde durduğunu belirtmiştik. Yoksullukta söz konusu olan, bireyin en temel işlevlere ulaşamaması yani temel yapabilirliklerden yoksun olmasıdır. (Sen, bu temel yapabilirliklerin bir listesini vermez. M. Nussbaum farklı toplumlar arasında insan olmanın ne olduğunu dair bir fikir birliği olduğunu belirtir ve bundan hareketle evrensel temel yapabilirliklerin bir listesini oluşturur.) YY'nın cevaplamaya çalıştığı en temel soru şudur: Bireyler, temel işlevlere ulaşabilecekleri yapabilirliklere sahipler mi? Hizmet, gelir ve metaların yapabilirliklere dönüştürülmesini etkileyen toplumsal ve bireysel faktörler nelerdir? Öte yandan TD yaklaşımı şu soruya cevap aramaktadır: Sosyal yapıyı karakterize eden ve her gün artış gösteren toplumsal mesafeleri yaratan dinamikler nelerdir? Eşitsizlik düzeyi toplumsal birleşmeyi tehdit eden bir düzeyde midir? Bu sorular, yapısal eşitsizliğin ortak kurallar ve aynı toplumsal mekanın bir üyesi olma duygusuna yönelttiği tehdide dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, sorunsallaştırılan şey sadece bireylerin “toplum hayatına utanmadan katılabilme” yapabilirliği değildir. Birey ve/veya grupların toplum içindeki konumlarına dikkat çekilmekte ve bu konumların birbiriyle karşılaştırılmasını mümkün kılan ortak bir birimin yok olması sorunu üzerinde durulmaktadır. Toplumsal dayanışmayı tehdit eden toplumsal mesafelere ilişkin kaygı, TD yaklaşımını motive eden temel itici güçtür. Byrne'in ifadesi de benzer bir kaygıyı yansıtır: “Önemli olan,

gelir dağılımındaki değişikliklerin nitelik olarak farklı bir toplumsal düzen yaratıp yaratmadığı sorusudur.”⁵⁰

IV) Bir Toplumsal Dışlanma Yorumu

4.1 Toplumsal Dışlanma Tartışması ve “Vatandaşlık Statüsü” Kavramı

Bu bölümde, Marshall’ın “vatandaşlık statüsü” tasarımının TD yaklaşımına nasıl ışık tutabileceğini göstermeye çalışacağım. Bir önceki bölümde, TD yaklaşımında bireylerin karşılaştırılmasını mümkün kılan ortak bir birimin yok olması sorunu üzerinde durulduğu belirtilmişti. Bu bölümde, Marshall’ın vatandaşlık statüsü anlayışının tam olarak bu ortak birim işlevini görebileceğini göstermeye çalışacağım.

“Vatandaşlık ve Toplumsal Sınıf” adlı çalışmasında, T.H Marshall vatandaşlığın üç kurucu ögesi olduğunu belirtir: sivil haklar, politik haklar ve sosyal haklar. Sivil haklar, ifade özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülkiyet hakkı, sözleşme yapma hakkı ve adalet hakkı gibi birey özgürlüklerini içerir. Sivil haklarla ilişkili olan kurumlar öncelikle mahkemelerdir. İkinci öge, politik haklardır. Kısaca, “politik otorite yetkisi verilen bir birimin üyesi ya da bu birim üyelerinin seçmeni olarak bireyin siyasi iktidarın icrasına katılması”⁵¹ anlamına gelmektedirler. Bu haklar ile ilişkili kurumlar, parlamento ve yönetim kurullarıdır.

“Sosyal haklar ekonomik refah hakkı, toplumsal mirastan pay alma hakkı ve medeni, toplum standartlarına uygun bir hayat yaşama hakkı gibi çeşitlilik gösterirler.” İlgili kurumsal düzen, eğitim sistemi ve sosyal hizmetleri içerir. Bu haklar sırasıyla 18., 19. ve 20 yy. toplumsal, politik ve ekonomik hayatının birer ürünüdür. Britanya örneğinden hareketle, Marshall sivil hakların Devrim ve Reform Hareketi arasındaki dönemde şekillendiğini söyler. Modern

---

⁵⁰ Byrne (1999), s. 50

⁵¹ Marshall (1964), s. 72

evrensel vatandaşlık haklarının ortaya çıkışı, pazar ekonomilerinin gelişmesi ile paralellik gösterir. Marshall'a göre, kapitalist ekonomi mülkiyet haklarının sivil hakların yürürlüğe koyulması yoluyla kurumsallaşmasını gerektirir. Feodalizmin sona ermesi ile "sivil hakların oluşma dönemi, zaten mevcut olan bir statüye yeni hakların eklenmesi ve bu statünün toplumun tüm reşit üyelerine tanınması hikayesi olarak anlaşılabilir. Statünün demokratik ya da evrensel özelliği, bu statünün bir özgürlük statüsü olmasının doğal bir sonucudur; 17.yy'da İngiltere'de herkes özgürdü."⁵² Marshall özellikle çalışma hakkına dikkat çeker ve bu hakkın oluşumuna paralel olarak çalışmaya yönelik tavrın değiştiğini belirtir. Daha önce kamu çıkarını gözettiği düşünülen yerel tekeller, artık bireyin özgürlüğüne saldırı olarak görülmekteydi. Özellikle iki sivil hak – mülkiyet hakkı ve çalışma hakkı – emek ve toprağın metalaşmasını sağlamış ve böylece kapitalizmi mümkün kılan şartları oluşturmuşlardır.

Emek ve toprağın metalaşması bambaşka bir evreni temsil eder. Marshall bu değişikliği şöyle anlatır: "herkese aynı şekilde uygulanan vatandaşlık statüsü, sınıf, fonksiyon ve aile ile ilişkilendirilen farklı statülerin yerini almıştı. Böylece, kapitalizmin üzerine kurulu olduğu eşitsizlik temeli oluşturulmuş oldu."⁵³ Politik hakların oluşumu, 19.yy'da başladı. Bu haklar, daha önce vatandaşlık hakları değil sınırlı bir ekonomik sınıfın sahip olduğu haklardı. Yani sivil hakların bir uzantısıydılar. Marshall'a göre sivil hakların yaygınlaşıp yürürlüğe girmesi, politik hakların uygulanabilmesi için zorunlu bir koşuldu. Politik haklar, sosyo-ekonomik statüden bağımsız, genel bir vatandaşlık statüsü olmadan idrak edilemezdi. Böylece, politik hakların yaygınlaşması zaten varolan hakların vatandaşlık statüsünü alan herkese dağıtılması anlamına geliyordu: " ...bu nüfusun yeni bir bölümüne zaten varolan hakların verilmesi anlamına geliyordu....politik haklar kusurluydu, bu kusur içerikleriyle ilgili değil, demokratik

---

⁵² Ibid., s. 77

⁵³ Ibid., s. 78

vatandaşlık standartlarına göre dağılımla ilgili idi.”⁵⁴ Politik vatandaşlık haklarının resmileşme süreci 1918’de İngiliz Reform Hareketi ile sona ermiştir.

Vatandaşlığın evrimi, 20 yy.’da oluşan sosyal haklar ile tamamlanmıştır. Yoksulların hayat şartlarını iyileştirmek her ne kadar 16.yy’dan bu yana bir tartışma konusu olsa da, bu tartışma vatandaşlık fikrini merkez alan bir tartışma olmamıştır. Aksine, 1834 Hareketiyle, Yoksul Yasası sosyal hakları vatandaş statüsünden koparılmış olarak görüyor ve “yoksulların taleplerini vatandaşlık haklarının tamamlayıcı bir parçası olarak değil onlara bir alternatif olarak konumluyordu. Yoksullar pratikte bireysel özgürlük haklarını yitirmişlerdi, çalışma evlerinde tutuluyor ve yasayla politik haklarından mahrum bırakılıyorlardı.”⁵⁵ Marshall sosyal hakların vatandaşlık statüsünden ayrıldığı tek örneğin bu olmadığını hatırlatır. Örneğin Fabrika Yasaları, her ne kadar çalışma koşullarını iyileştirip çalışma sürelerini kısaltsa da, yetişkin erkeklere değil sadece kadın ve çocuklara uygulanmaktaydı. Bunun nedeni yetişkin erkeklerin vatandaşlık statüsüne sahip olmaları ancak kadın ve çocukların gerçek bir vatandaş sayılmamalarıydı. Böylece, ürün ve hizmetlerin vatandaşlık statüsünden hareketle verilmediğinin altı çizilmekteydi. Başka bir deyişle, belli ürün ve hizmetlerin sağlanması bir hak meselesi olarak görülmemekteydi. Bu anlayış, bir talepte bulunmanın normatif şeklini, vatandaşlıktan hareketle bir hak iddia edebilme fikrini içermemektedir.

20. yy.’da sağlık, sosyal güvenlik ve eğitim vatandaşlığın kurucu öğeleri haline geldiler. Bu durumda, pazar mekanizmaları ile sürekli bir gerilim içinde olan sosyal haklar artık isteğe bağlı ya da vatandaşlığa alternatif öğeler olarak görülemezdi. Haklar analitik olarak farklı kategorilere ayrıştırılırsa da, birbirlerine bağlıdırlar. Marshall’ın eğitim örneği bu noktada

---

⁵⁴ Ibid., s. 77

⁵⁵ Ibid., s. 80

aydınlatıcı olabilir. Eğitim kişiye kendi hayatını istediği gibi yönetme imkanını verse de aynı zamanda politik faaliyetlere katılma, bilgi edinme hakkının etkin kullanımı ve ifade özgürlüğü ile yakından ilişkilidir. Marshall, eğitim hakkının bireysel bir hak olduğunu ancak bu hakkın icrasının toplumsal bir görev olduğunu ifade eder. Böylece birey haklarının toplumsal boyutuna işaret etmektedir. Haklar sadece bireyin refahını artırmaya hizmet etmez; aynı zamanda birey toplumsal hayatın bir katılımcısıdır ve birey haklarının icrası sağlıklı bir toplum hayatını ifade eder.

Yukarıda belirtildiği gibi, Marshall vatandaşlığın evrimini tarihsel olarak açıklar. Bu açıklamada, toplumun çatışan çıkarlar ile tanımlanmadığı varsayımı zımnen yer almaktadır. Bu varsayım altında farklı sınıfsal çıkarlar her zaman çatışmak zorunda değildir, uyum içinde varolabilirler ve toplum vatandaşlık idealine doğru ilerlemektedir. Peki, Marshall'ın açıklaması sadece tarihsel ve betimsel bir açıklama mıdır? Benim görüşüm, bu açıklamanın sadece betimsel olmadığı yönünde. Marshall'ın kapitalist toplumlardaki eşitsizliklere karşılık “vatandaşlık statüsü” kavramını nasıl anlamamız gerektiğine dair normatif bir açıklama sunduğunu söyleyebiliriz. Bir özel mülkiyet sistemi olan kapitalist topluma özgü eşitsizlikler ve zorunlu olarak toplumsal eşitlik talep eden sosyal yardım hükümleri arasındaki gerilim Marshall'ın vatandaşlık statüsü anlayışında merkezi bir yer tutar.

Bir sonraki bölümde, “vatandaşlık statüsü”nün yoksunlukların ortadan kaldırılması için nasıl normatif bir temel oluşturduğunu göstermeye çalışacağım. Bu yorumda, vatandaşlık statüsü kavramı sadece betimsel değil, normatif bir role sahiptir. Sosyal politikaların yoksullukla nasıl savaşıması gerektiği sorusuna bir cevap oluşturur. Bu resimde yoksulluk zorunlu olarak sadece bir “hak çerçevesi” içinde anlaşılan politik bir problem olarak ortaya koyulur.

4.2 “Vatandaşlık Statüsü”nün Normatif Yorumu

Marshall vatandaşlığı, “bir toplumun tam üyesi olan herkese tanınan bir statü” olarak tanımlar. Bu statünün birbiriyle ilişkili iki kurucu ögesi vardır. Bunlardan ilki eşitlik, diğeri ise hak kavramıdır.

“Bu statüye sahip olan herkes, hak ve görevlere göre eşittir. Hak ve görevlerin neler olduğunu belirleyecek evrensel bir prensip yoktur ancak vatandaşlığın bir kurum olarak geliştiği toplumlar ideal bir vatandaşlık fikri yaratır; bu ideale doğru hareket eder, gelişim ve başarılarını ölçmek için bu ideali bir ölçüt olarak kabul ederler. Bu yoldaki itici güç ise daha fazla eşitliktir.”⁵⁶

Marshall kapitalizmin niteliği gereği eşitsizlik üzerine kurulu bir sistem olduğunu ve farklı toplumsal sınıflar gerektirdiğini kabul eder. Peki farklı toplumsal sınıf anlayışları nelerdir? İlki bir statü hiyerarşisi üstüne kurulu, kendi başına bir kurumdur. “Sosyal tabakalar arasındaki farklılık, yaşam standartları açısından ifade edilemez. Çünkü bu farkın ortaya koyulabilmesini sağlayan ortak bir standart zaten ortadan kalkmıştır.”⁵⁷ Bu doğal bir düzen olarak kabul edilmektedir. İkinci toplumsal sınıf anlayışında ise “sınıf, kendi başına bir kurum değil, diğer başka kurumların bir yan ürünüdür. Sınıf farkları, yasalar ve adetlerle tanımlanamaz; mülkiyet kurumu, eğitim ve ulusal ekonominin yapısı gibi farklı faktörlerin etkileşimi ile ilişkilidir.”⁵⁸ İşte kapitalist toplumları karakterize eden toplumsal sınıf budur. Toplumda hizmet, meta ve gelirin dağılımındaki eşitsizlik, sınıflar arasında herhangi bir ortak zeminin ortadan kalkması derecesine ulaşabilir. Bu aynı zamanda toplumda herhangi bir birliğin kalmadığı anlamına da gelir. Öte yandan, vatandaşlık statüsü bir statü eşitliği anlamına gelir. Marshall mutlak bir eşitlik peşinde değildir. “Sosyal hizmetlerin genişletilmesi, gelirlerin eşitlenmesi için bir araç değildir. Önemli olan medeni bir hayatın

⁵⁶ Marshall (1964), s. 84

⁵⁷ Marshall (1964), s. 84

⁵⁸ Marshall (1964), s. 85

sağlanması, risk ve emniyetsizliğin azaltılması, ve farklı tabakaların bu açılardan eşitlenmesidir... Statü eşitliği, gelir eşitliğinden daha önemlidir.”⁵⁹

Bu durumda, toplumsal sınıf ve vatandaşlık statüsü birbiriyle çatışan kavramlardır. Vatandaşlık haklarının evrimi, politik ve sivil hakların yaygınlaşması ile başlamıştır. Bu haklar kapitalist ekonominin büyümesi için bir zemin oluştururlar. Öte yandan evrim sosyal haklarla devam eder. Sosyal haklar, kapitalizmin niteliği gereği içerdiği eşitsizliklere bir çare olarak görülmektedir. Yani Marshall’ın vatandaşlık statüsü kavramı çatışan ilkeler içerir ve vatandaşlık statüsü toplumda birliği sağlayan toplumsal bir bağ oluşturmayı hedefler.

Bu durumda, vatandaşlık statüsü kapitalizmdeki eşitsizlikler karşısında önerilen politik bir araçtır. Bu çerçevede, dayanışma ve toplumsal bütünleşmenin politik tasarımlar olduğunu belirtmekte fayda var. Bunlar vatanseverliğin, merhametin ya da yardımseverlik duygusunun bir sonucu değil, aynı hak ve görevlere sahip olmanın bir sonucu olarak görünürler.

Vatandaşlık statüsünün ikinci önemli boyutu hak kavramıdır. Bunu, vatandaşlık statüsünün normatif şekli olarak adlandıracağım. Normatif şekil, vatandaşlık taleplerinin nasıl anlaşılması gerektiği, nasıl iddialar olduklarını ve neye dayanarak karşılanmaları gerektiği konusunda bilgi verir. Bu çerçeve içinde, sosyal yardımı bir sadaka, yardımseverlik, geleneksel kurumların bir uzantısı, geçici ve bir koşula bağlı olarak görmek mümkün değildir. Sosyal güvenlik ve toplumun nasıl bir arada duracağı ahlak ve siyaset felsefesinin uzun yıllardır tartıştığı konulardır. İhtiyacı olanlara yiyecek, para, giysi vb. yardımlarda bulunmak farklı dinler tarafından asırlar öncesinden bu yana desteklenmektedir. Her ne kadar yoksulluğun insan hayatı için kabul edilemez olduğu konusunda ahlaki bir görüş birliği olsa da, yoksulların ihtiyaçlarının nasıl, neye dayanarak karşılanması gerektiği konusunda farklı görüşler söz konusudur. Dolayısıyla tartışma yoksullara yardım etmenin ahlaki olarak doğru olup olmadığı

---

⁵⁹ Marshall (1964), s. 103

tartışması değil, sosyal hizmetlerin normatif şekline ilişkin bir tartışmadır. Bir kişi diğerine dini bir görev olduğu için, fedakârlıktan ya da acıdığı için yardım edebilir. Önemli olan, bu kişinin yardım talep etmeye hakkı olup olmadığıdır. Kant'ın “ eksik görev” (imperfect duty) kavramı bu noktada aydınlatıcıdır. Kant, sadaka vermeyi evrensel ahlaki bir görev olarak kabul eder.

“eksik görevler, genel amaçlara yönelik talimatlardır, uygun davranışlarda bulunarak bu görevleri yerine getirmek takdire layıktır.”⁶⁰ Ancak, bu durumda muhtaç kişinin bu hakkı talep etme hakkı yoktur. Yani bu davranışın ahlaki olarak takdire layık olması, muhtaç olan kişinin bu yardıma hakkı olduğu sonucunu doğurmaz. Bu durumda, sosyal yardım politik bir konu değil kelimenin tam anlamıyla ahlaki bir konudur. Ahlaki bir konu olarak “başkalarına yardım” zorlanamaz; hukuki normlar ve kurumlar tarafından uygulaması dayatılamaz. Yoksul Yasası da bu duruma iyi bir örnektir. Marshall bu yasanın toplum yapısını değiştirmeyi amaçlamadığını aksine mevcut düzeni çok az değişikliklerle korumayı hedeflediğini söyler. 1834 Hareketi ile yasa sadece yaşlılık ve hastalık nedeniyle çalışamayanlara yardım ön görüyordu; “yoksulların talepleri vatandaşlık haklarının tamamlayıcı bir parçası olarak değil, aksine haklara bir alternatif olarak görülüyordu – çünkü bu talepler ancak kişilerin tam anlamıyla vatandaş sayılmadığı durumlarda karşılanıyordu.” Yoksul Yasası Tadilat Kanunu'na göre fiziksel olarak muktedir bir kişinin yardım alabilmesi, bu kişinin çalışması koşuluna bağlıydı. Bu durumda, yasa bir çalışma evinde ağır şartlarda çalışmayı sosyal yardım için koşul olarak kabul ediyordu. “Kamu işlerine katılım bir haktan çok bir görevdi.” Marshall'ın ifade ettiği gibi “ biçare halde olanlara sağlanan yardımlar vatandaşlık statüsünün zenginleşmesinin bir sonucu değildi. Bu yardımlar devlet tarafından sağlandığında da, vatandaşlık haklarının bir uzantısı olarak değil, onlara alternatif oluşturacak şekilde düzenleniyorlardı. Ancak işin büyük bölümü özel yardım derneklerine bırakılıyor; yani “hayır

---

⁶⁰ Kant (1964), 4: 422-423

işi” olarak ele alınıyordu. Yardım kurumları ile ilgili genel görüş, yardımlar üzerinde hak iddia edilemeyeceği yönündeydi.”⁶¹

Bunun aksine, Marshall yardımların vatandaşlık statüsünden kaynaklanan bir hak konusu olduğunu belirtmektedir; yani taleplerin normatif formunun ne olması gerektiği konusunda Marshall son derece nettir. Bazı düşünürler, sosyal yardım talepleri ve servetin dağılımındaki hak iddialarını bir “haset”in sonucu olarak görürler. “Eşitlikçilik taleplerinin kaynağı hasetten başka bir şey değildir.”⁶² “Haset” olarak değerlendirmenin bir nedeni, bu taleplerin alt sosyal sınıflardan, zengin üst sosyal sınıflara yöneltilmiş iddialar olarak görülmesi olabilir. Başka deyişle, bu talepler zenginlerin gelir ve servetine göz dikmek olarak görülür. Marshall’ın vatandaşlık statüsü anlayışı ise tamamen farklı bir evreni yansıtır. Söz konusu olan ne alt sınıfların üst sınıflara yönelttiği talepler ne de evrensel bir adaletsizliği düzeltmeye yönelik taleplerdir. Aksine bu iddialar, eşitlerin “tüm toplumsal mirastan pay alma haklarıdır.” Bu durumda yoksulluğun iyi niyet, gönüllü yardım ve hayır işleri yoluyla çözülebileceğini ön gören yaklaşımlar Marshall’ın çerçevesine dahil edilemez. Bu resimde, sosyal yardım talepleri, toplumun üyesi olmanın bir sonucudur. Bu iddialar sadece servet, gelir ve metalara yönelik talepler değildir; “Sosyal yardım, toplumun üyeleri için yaptığı bir şeydir; insanların kendi hayatlarını istedikleri şekilde düzenleyebilmeleri için bir referans noktası oluşturur. Bu nedenle, Yeni Sağ görüşü savunan düşünürlerin yaptığı gibi sosyal yardım fikrine yapılan saldırılar, aslında insanların kendileri ve hayatları hakkında düşünme şekillerine yapılan meydan okumalardır. İşte tam da bu nedenle ait olmanın, burada yaşamanın ve kendine bir hayat oluşturmanın anlamına saldırmaktır. Yani bir açıdan vatandaşlık anlayışlarına yapılmış bir saldırdır.”⁶³ Dolayısıyla, ait olmak anlamında vatandaş olmayı sadece “kişinin değer

---

⁶¹ Marshall (1964), s. 80

⁶² Hayek (1960), s. 93

⁶³ Waldron (1993), s.432

verdiği” bir işlev olarak tanımlamak yeterli olmayacaktır. Vatandaş olmak aynı zamanda iddia ve taleplerin nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili normatif bir zemin oluşturmaktadır.

4.3 Politik Bir Araç Olarak Vatandaşlık Statüsü ve Yapabilirlikten Yoksunluk Yaklaşımı

Geçen bölümde, Marshall’ın vatandaşlık statüsü anlayışını açıklamaya çalıştım. Özellikle, vatandaşlık statüsünün normatif boyutuna değindim. Bu normatif boyut, toplumsal bütünleşmenin hak zeminli bir çerçevede anlaşılması gerektiğine açıklık kazandırmaktadır. TD yaklaşımının vatandaşlık statüsü ile özdeşleştirilmesi, bu statünün altına düşülmemesi gereken bir eşik, bir sınır olduğu anlamına gelir. TD tartışmalarında, dışlanma sık sık vatandaşlık ile ilişkilendirilir. “Yoksulluk vatandaşlığın zıddıdır...yoksulluk sosyal vatandaşlık kavramı için çok önemli bir sınır oluşturmaktadır. Bu limitin ötesinde insanlar birçok açıdan toplumun katılımcı üyesi değildirler, yani politik, sivil ve toplumsal olarak dışlanmışlardır; yani “ikinci sınıf vatandaşlar.”⁶⁴

Vatandaşlık statüsünün karşıtı olarak toplumsal dışlanma temel hakların yadsınmasıdır. Bir önceki bölümde anlatılanlar göz önünde bulundurularak, TD yaklaşımının zorunlu olarak normatif bir boyut içerdiğini; oysa aynı normatif boyutun YY içinde açıkça yer almadığını söylemek mümkün gibi görünüyor. Bu, sağlıklı olma, iyi beslenme ve temiz su kaynaklarına ulaşma gibi temel yapabilirliklerin bir hakkın nesnesini oluşturamayacağı anlamına gelmez. Ancak bir hakkın nesnesi, hakkın normatif şeklinden ayrıdır. Biri hakkın içeriğini belirlerken diğeri bu taleplerin nasıl anlaşılması gerektiğini açıklar. A.Sen özgürlüklerin ahlaki gücünün hak iddiası doğurabileceğini söylese de, yapabilirlikler nitelikleri itibariyle, hak diskurunun

---

⁶⁴ Littlewood and Glorieux (1999), s. 16

zorunlu olarak içerdiği normatif boyuta sahip değildirler. “Bir İnsan Hakları Teorisinin Öğeleri” başlıklı makalesinde Sen hak iddiaları ve özgürlükler arasında bir ayrım yapar.

“Özgürlükler, hakların içerdiği iddia ve talep edebilme gücüne karşılık sadece insanların içinde buldukları durumu betimler.”⁶⁵ Vatandaşlık statüsü ile özdeşleşen haliyle TD yaklaşımı, iddia ve talepleri nasıl anlamamız gerektiği konusunda normatif bir açıklamayı zorunlu olarak içerir. Ancak bu normatif boyut, YY’nin içsel, zorunlu bir parçası değildir. Sen’in hak söylemi ve özgürlükler söylemi arasında yaptığı ayrım bu görüşü destekler niteliktedir. “Bir hak iddiasının değeri, diğer kişiler üzerinde yardımda bulunmaları gerektiği konusunda bir istem yarattığı ölçüde bu hakka tekabül eden özgürlüğün değerinin ötesine geçebilir. Hak söylemi olmadan, özgürlükler söylemi ile hayatımızı idare edebilssek de – belirtmeliyim ki benim *Özgürlükle Kalkınma*’ da özellikle üzerinde durduğum özgürlükler söylemidir - bazen bir kişinin belli bir özgürlüğe sahip olabilmesi için diğerlerinin yardımda bulunması önem kazanır. Hak söylemi, özgürlük söylemini desteklemektedir.”⁶⁶ Normatif boyuta ilişkin farkın ortaya koyulması, TD yaklaşımının zorunlu bir ögesinin YY’nin içsel bir ögesi olmadığını göstermektedir. Başka bir deyişle, YY’nin hak zeminli bir çerçeveyi içermesi teorik olarak mümkün olsa da, bu çerçeve YY’nin zorunlu olarak temel aldığı bir zemin değildir.

Teoriler arasındaki bu normatif farkın sosyal politika açısından ortaya çıkardığı sonuçlar daha detaylı bir araştırmanın konusu olabilir. Bununla ilgili olarak şu sorular yöneltilebilir. Örneğin, sosyal güvenlik ağları sadece kriz dönemlerinde ortaya çıkan yoksulluğa karşı alınan önlemlerden mi oluşuyor? Başka bir deyişle, sosyal güvenlik kriz dönemlerinde ortaya çıkan toplumsal riskleri azaltmaya yönelik geçici bir yardım mıdır? Bu soruya verilen olumlu bir cevap, yardımların mevcut durumu iyileştirmeyi amaçladığını ancak toplumda yapısal bir

---

⁶⁵ Sen (2000b), s. 328

⁶⁶ Sen (2000), s. 31

değişikliği hedeflemediği anlamına gelecektir. Sosyal güvenlik ağlarının sadece kriz dönemlerinde sağlanması yoksulluğun yapısal değil sadece kriz dönemlerinde ortaya çıkan bir olgu olarak ele alınmasına zemin hazırlamaktadır. Başka bir deyişle, kriz döneminde ortaya çıkan yoksunluklar sosyo-ekonomik çerçevenin “içsel” bir özelliği olarak değil, bu çerçevenin dışında olarak algılanır. Buna göre, yoksunluklar kriz döneminde ortaya çıkarlar, kurumsal yapının bir parçası değildirler. Yani, yoksunluklar “oyunun kaideleri” değil, aksine istisnai kaidelerdir. Bu, TD’nin yoksulluk tanımında önemli bir noktaya işaret eder. Böyle bir yaklaşım, yoksulluğun yapısal bir sorun olduğunu ortaya koyan TD yaklaşımının içinde yer alamayacaktır.

SONUC

Tarih boyunca, yoksulluğu açıklamak için farklı kavramlar kullanılmış ve farklı tartışmalar ortaya atılmıştır. Toplumsal dışlanma ve yapabilirlik yoksunluğu güncel tartışmalarda yer alan yoksulluk yaklaşımlarıdır. Bu iki yaklaşım, yoksulluğun sadece ekonomik bir kategori olmadığına dikkat çekmekte ve yoksulluğun politik, kültürel ve toplumsal boyutlarını incelenmektedir.

Bu çalışmada, A.Sen'in YY'nın TD yaklaşımını içerebileceği görüşünden hareket ettim. Sen'in bu görüşüne karşılık olarak, benim amacım iki yaklaşımın temsil ettiği sorunlara ve sorunsallaştırma şekillerindeki farklara dikkat çekmektir. Bu farklardan bazıları değerlendirme yaptıkları alanın doğası ve bu alanın nasıl kurulduğuna ilişkin metodolojik farklar. Diğer farklar ise, eşitsizlik kavramının her iki teoride oynadığı rol ve teorilerin içerdiği normatif boyutlarla ilgili farklar. TD yaklaşımını, Marshall'ın vatandaşlık statüsü anlayışı ile özdeşleştirmek, farklı hak kategorilerine aynı eşit statüyü tanımayı gerektirmektedir. Bu durumda, sosyal yardım vazgeçilebilir ya da isteğe tabi bir konu olarak görülemez. Vatandaşlık statüsünün normatif yorumu, farklı hak kategorilerinin mantıksal ya da ahlaki açıdan birbirinden öncelikli ya da üstün olamayacağını ortaya koyar. Hak kategorileri arasındaki kronolojik öncelik mantıksal ya da ahlaki açıdan bir önceliği gerekli kılmaz. Bu durumda, vatandaşlık statüsü birbiriyle çatışan hakları bünyesinde barındırmaktadır. Bu vatandaşlık anlayışının kabulü, sosyal haklara karşı çıkmak için mülkiyet hakkı gibi sivil hakları temel alan argümanlar kullanmayı olanaksız hale getirir. Vatandaşlık statüsü ile

özdeşleştirilen TD yaklaşımı zorunlu olarak bir hak çerçevesi içermektedir. Öte yandan, özgürlükler yani yapabilirlikler, hakların nesnesini, yani içeriğini oluşturabilirler. Ancak hak iddialarının normatif şekli, YY'nın zorunlu bir ögesi değildir. Bu durumda, TD yaklaşımının aksine, YY yoksulluğa karşı savaşılan politikaların *nasıl* anlaşılması gerektiğini belirleyen normatif bir zemin üzerine inşa edilmemiştir.

Yoksulluk, her ne kadar tarih boyunca bir sorun olmuşsa da, bir yoksulluk analizi teknolojik ilerlemeler, farklı üretim şekilleri, küresel eğilimler, politikalar, ekonomik, sosyal ve politik hayatın farklı örgütlenmesi nedeniyle o döneme özgü yöntemler kullanmalıdır. Bu önemsiz bir hatırlatma gibi görünse de, kavramların ortaya çıktığı farklı toplumsal koşulları göz önünde bulundurmaktan açısından önemlidir. Toplumsal dışlanma kapitalizmin dönüşüm geçirmeye başladığı ve sosyo-ekonomik sistemlerin yeniden yapılandığı bir dönemde Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Bunun YY'nın TD yaklaşımını içerdiğini iddia eden Sen tarafından gözden kaçırıldığını söylemek mümkün gibi görünüyor. TD kavramının güncellik kazanması, neo-liberal akımlar sonucunda ortaya çıkan refah devleti krizine denk düşmektedir. Bu durumda, TD yaklaşımı yoksulluğu artan gelir eşitsizliğinin bir sonucu olan toplumsal kutuplaşma ile ilişkili yapısal bir problem olarak ortaya koymaktadır.

Bu noktada günümüzdeki neo-liberal söylem ile 19.yy'daki söylemin benzerliğine dikkat çekmek istiyorum. Aynen 19. yy tartışmalarında olduğu gibi, güncel neo-liberal söylem de yoksulluğu "politik olanın" dışına yerleştirmeye çalışmaktadır. 19.yy'da olduğu gibi eğilim, sosyal yardımı geçici bir yardım, bir bağış ya da hayır işine indirgemek yönündedir. Başka bir deyişle, sosyal yardım zorunlu değildir, şartlara göre sosyal yardımdan vazgeçilebilir. İşte toplumsal dışlanma kavramının gelişimi, tam da böyle bir arka plan içinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle, yoksulluğu apolitik bir konu haline getirmeye çalışma eğilimlerine bir cevap olarak

anlaşılmalıdır. Kavramın içinden çıktığı toplumsal koşullar göz önünde bulundurulunca yukarıda bahsedilen normatif boyutun ve eşitsizliğin TD yaklaşımı için önemini anlamak mümkün olacaktır. Toplumsal dışlanma yaklaşımı, tüm toplumu ilgilendiren bir toplumsal eşitsizlikten türemiş ve yoksulluğu politik bir sorun olarak ortaya koyan dayanışma fikrinin normatif boyutu ile şekillenmiştir.

Bu iki yaklaşım arasında belirtilen farklar, bu yaklaşımları metodolojik bireycilik ve metodolojik bütüncülüğün birer örneği olarak ele almayı mümkün kılar. Bu ayrı bir analiz gerektirse de, değerlendirme alanlarının ele alınışı ve iki yaklaşımı motive eden farklı görüşler, bize bu konuyla ilgili ipucu sağlayabilir. Metodolojik bireycilik tüm sosyal olayların, bireylerin düşünce, tercih ve eylemleri ile anlaşılabilirliğini iddia eder. Öte yandan, bütüncülük toplumsal olayların daha makro bir düzeyde ve kendi içlerinde bağımsız bir değerlendirme gerektirdiğini savunur. Çünkü bazı olaylar ancak ve ancak daha yüksek düzeylerden bakıldığında görünürlük kazanır.⁶⁷ Bireycilik ve bütüncülük ayrımı farklı düşünürler tarafından farklı şekillerde yapılmıştır. Yakın zamanda, esas tartışmanın toplumsal özelliklerin ve pratiklerin indirgenemezliği üzerinde olduğu ortaya atılmıştır.⁶⁸ Bu görüşe göre, bireycilik bireyin toplumsal özellikleri olduğunu kabul etse de, indirgenemez toplumsal özellik ve toplumsal pratiklerin varlığını reddetmektedir. Bhargava bireyciliği ontolojik, anlatımsal ve semantik bireycilik olarak üçe ayırır. Bunlar birbiriyle ilişkilidir ancak analitik olarak ayrıştırılabilirler. Daha önce de belirtildiği gibi, Bhargava'ya göre anlatımsal bireycilik metodolojik bireyciliğin temelini oluşturur.

---

⁶⁷ Jepperson (1994). Jepperson, "Contemporary Sociology"de yayınlanan, Bhargava'nın *Sosyal Bilimlerde Bireycilik: Bir Metodolojinin Şekli ve Sınırları* adlı kitabının eleştirisinde, farklı düzeylerdeki teorilerle ilgili bu yorumu yapmaktadır.

⁶⁸ Detaylı bir tartışma için bkz. Bhargava (1992)

Metodolojiye ve içeriğe dair farkların birbiriyle ilişkisini netleştirmeyi hedefleyen başka bir çalışma da yapılabilir. Toplumsal faktörlere atfedilen metodolojik rol ile iki teorinin benimsediği normatif temeller arasında bir ilişki var mıdır? Benzer bir düşünce H.Silver'in açıklamasında da göze çarpar: "dışlanma bütüncü bir toplum anlayışını yansıtmaktadır. Bu anlayışa göre eşitsizliğin artması toplumun bir arada durmasını engellemektedir."⁶⁹ Benzer bir anlayışı Marshall da benimser: "devlet, tek tek bireylere değil, toplumun tümüne karşı sorumludur."⁷⁰

---

⁶⁹ Littlewood and Glorieux (1999), s. 12

⁷⁰ Marshall (1964), s. 105

Kaynaklar

Bhargava, Rajeev. *Individualism in Social Science- Forms and Limits of a Methodology*, Oxford:Clarendon Press, 1992.

Bhalla, Ajit and Frederic Lapeyre. "Social Exclusion:Towards an Analytical and Operational Framework", *Development and Change*, Vol.28(1997), 413-433

Byrne, David. *Social Exclusion*, Buckingham: Open University Press, 1999.

Gore, Charles. "Irreducibly Social Goods and the Informational Basis of Sen's Capability Approach", *Journal of International Development*. Vol.9, No2, 235-250

Kant, Immanuel. *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, NY: Harper&Row, 1964.

Littlewood P., et. al., (Eds). *Social Exclusion in Europe: Problems and Paradigms*, Aldershor:Ashgate:1999.

Hirschman, Albert. *The Rhetoric of Reaction*, Massachusetts: Harvard University Press, 1991

Marshall, T.H. *Class, Citizenship and Social Development*, NY: Doubleday and Company, 1964.

Nussbaum, Martha and Sen, Amartya (Eds.) *Quality of Life*, Oxford:Clarendon Press, 1993.

Sen, Amartya

----- (1992) *Inequality Reexamined*, Massachusetts:Harvard University Press.

------(1982) *Poverty and Famine. An Essay on Entitlement and Deprivation*, NY: Oxford University Press.

------(2000a) *Development as Freedom*, NY: Knopf, Borzoi Books Inc.

------(2000b)"Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny",
Social Development Papers. No.1

-----*Özgürlükle Kalkınma*, Ayrıntı Yayınları, 2004. çev: Yavuz Alogan.

Smith, Adam. *The Theory of Moral Sentiments*, Amherst, NY: Prometheus Books, 2000

